

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії України і методики викладання історії

**ДИПЛОМНА РОБОТА
НА ЗДОБУТТЯ ПЕРШОГО (БАКАЛАВРСЬКОГО)
РІВНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

на тему:

Битва за правобережну Херсонщину (2022 р.)

студента IV курсу, групи СОІ-41
предметної спеціальності
014.03 Середня освіта (Історія)
Кварценюка Івана Віталійовича
Керівник:

Міщук Андрій Іванович
кандидат історичних наук, доцент
Рецензент:

Єгрешій Олег Ігорович
кандидат історичних наук, доцент

Національна шкала: _____

Університетська шкала: _____

Оцінка ECTS: _____

Члени комісії: _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
Розділ 1. Історико-географічне становище регіону.....	6
1.1. Географічне розташування і економіка Херсонської області.....	6
1.2. Історія освоєння земель сучасної Херсонщини у контексті етнічно-демографічних та державотворчих процесів.....	15
Розділ 2. Херсонщина у подіях лютого – листопада 2022 р.....	28
2.1. Причини і наслідки окупації Херсонської області в 2022 р.....	28
2.2. Бої за Правобережну Херсонщину в 2022 р.....	35
Розділ 3. Просторова компетентність: теоретична складова для уроків історії	46
Розділ 4. Методика роботи з темою на уроках історії і у позакласній роботі вчителя.....	53
ВИСНОВКИ	63
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	67
ДОДАТКИ.....	78

ВСТУП

Актуальність обраної теми. До 2022 р. ми звикли асоціювати Херсон і Херсонську область зі смачними кавунами, харчовим брендом «Чумак», Північно-Кримським каналом, Каховським водосховищем, дельтою Дніпра, залишками Кам'янської і Олешківської Січей запорізьких козаків і звісно ж з такими причорноморськими курортами як Залізний Порт, Скадовськ, Хорли, Лазурне, Щасливцеве, Приморське та Генічеськ. Опісля 24 лютого 2022 р. ці асоціації змінились на жахи стрімкої російської окупації, героїчний спротив херсонців за час окупації правого берега, блискавичні наступальні операції ЗСУ на Херсонському напрямку, партизанський рух по обидва боки Дніпра на Херсонщині, а після 11 листопада того ж року – постійні обстріли території Херсона і області російськими окупантами, які тривають і досі.

Хоч і битва за Херсонську область триває і по наші дні, ми все таки можемо провести певний аналіз передумов, основного ходу подій і наслідків битви за Правобережжя Херсонщини з лютого по листопад 2022 р. Це є вагомим для того, щоб продемонструвати значення героїчного подвигу ЗСУ і цивільних в окупації у боротьбі з російською агресією, яка мала місце для регіону в незбройному гібридному стані ще з весни 2014 р.

Актуальність даної робота підсилюється тим, що в умовах спроб українських сил оборони перейти в операції по звільненню лівого берега Херсонщини в 2023-2025 рр., вивчення проблем деокупації Правобережної Херсонщини є вагомим дослідженням для майбутніх істориків повномасштабної війни. Дану проблему не слід залишати на потім – її слід досліджувати ще при наявності живих учасників подій 2022 р. і особливо – на уроках історії в школі.

Об'єктом дослідження є битва за Правобережну Херсонщину в 2022 р.

Предметом дослідження – процеси, події і явища, які безпосередньо пов'язані з окупацією росіянами Херсонської області і контрнаступальні операції ЗСУ по відновленню контролю Україною над регіоном весною – восени 2022 р. на правому березі ріки Дніпро.

Мета дослідження – дослідити історико-географічне становище регіону, причини і передумови російської окупації та відповідно – наслідки деокупації Правобережної Херсонщини ЗСУ весною – восени 2022 р.

Виходячи з поставленої мети автор бакалаврської роботи ставить перед собою наступні завдання:

- дослідити історико-географічне становище регіону;
- систематизувати фактичний матеріал про бої та деокупацію Правобережної Херсонщини протягом 6 березня – 11 листопада 2022 р.;
- оглянути проблему формування просторової компетенції на уроках історії в школі;
- виокремити методичний інструментарій для роботи над обраною нами темою на уроках історії України у школі та у позаурочній активності учнів.

Стан наукової розробки. Обрана нами проблематика вивчалась в рамках військово-політичних і історико-географічних досліджень Херсонської області. В рамках нашого дослідження були використані праці таких вітчизняних дослідників як О. Апанович [90], О. Бажан [40], Т. Бевз [41], С. Водотика [45; 78; 89], Р. Дмитришин [49-50], О. Зубченко [52], О. Рафальський [63], Р. Фросіняк [68], А. Харук [69-70], А. Чмут [73-74] та ін.

Методи дослідження складають принципи та методи дослідження. При написанні роботи автор дотримувався принципів історизму, всебічності, об'єктивності, системності, узагальнення та порівняння. В роботі використовуються наступні методи: дедуктивний, коли власні положення виводяться із загальних; аналізу, при якому загальне положення ділиться на складові частини; синтезу, який полягає в проведенні дослідження в цілому, на основі об'єднання пов'язаних елементів в єдине ціле.

Наукова новизна дипломної роботи полягає в тому, що автором дослідження зроблено комплексну спробу дослідити причини, передумови і наслідки битви за Правобережну Херсонщину в 2022 р. та окреслити перспективи визволення лівобережної частини регіону в 2025-2026 рр.

Практичне значення отриманих результатів даної дипломної роботи полягає в тому, що її матеріали й узагальнення можуть бути використані у науково-дослідницькій, начальній, мистецькій та культурно-просвітницькій сферах. Зібраний фактологічний матеріал та науково-теоретичні узагальнення можуть слугувати для подальшого аналізу даного дослідження.

Структура роботи. Дана бакалаврська робота складається зі вступу, чотирьох розділів з 4 підпунктами, висновків, списку використаних джерел (95 позицій) та 8 додатків. Загальний обсяг роботи – 96 сторінок, з них тексту – 66 сторінок.

Розділ 1. Історико-географічне становище регіону

1.1. Географічне розташування та економіка Херсонської області

У Стратегії розвитку Херсонської області на період 2021-2027 рр., прийнятій рішенням сесії Херсонської обласної ради задовго до повномасштабного вторгнення (2019 р.), планувалося здійснення комплексу заходів, які мали б забезпечити досягнення стратегічних цілей і створити безпечні умови та гідний рівень життя в регіоні. Область мала б стати територією активного громадянського суспільства, взаєморозуміння та толерантності, доступного публічного простору. Майбутнє Херсонщини орієнтувалося на розвиток креативних індустрій і туризму, високотехнологічного сільськогосподарського виробництва та переробки, зрошення угідь та забезпечення логістики на основі сучасних інноваційних технологій, екологічно безпечне виробництво та комфортне життя людей [39, с. 166].

Однак, географічне положення Херсонської області та її вигідне розташування на перехрестях транспортного сполучення, ліній електропостачання та наявність важливої іригаційної споруди – Північнокримського каналу, виявились стратегічно важливими як для російської окупації Криму у 2014 році, так і для просування ворожого війська під час повномасштабного вторгнення у лютому 2022 р. У чому ж полягає важливість Херсонської області з точки зору географії, зокрема, у російсько-українській війні? Щоб зрозуміти це питання варто для початку поглянути на карту області [див. додаток А].

Довоєнні показники та путівники по області починалися приблизно так: Херсонщина – благодатна і щедра земля, наділена унікальними природно-кліматичними умовами. На її території розташовано багато природних комплексів з багатим та різноманітним тваринним і рослинним світом, родючими ґрунтами, гірськими породами, кліматом і водними ресурсами [84, с. 4].

Якщо банально звернутись до цифр та географічних термінів, то Херсонська область – це територія площею 28 461 км², що становить 4,71 % від території України, загалом вона посідає сьоме місце за площею серед інших областей [70, с. 164 – 165].

Херсонщина розташована у південній частині України, у басейні нижньої течії річки Дніпро, яка умовно ділить її територію на лівобережну і правобережну. Географічно область знаходиться в межах Причорноморської низини та у степовій зоні Східно-Європейської рівнини, омивається Чорним та Азовським морями, а також Каховським водосховищем (до його підриву російськими військами у 2023 р. – І. К.) та озером Сиваш (Гнилі морем) [83, с. 18].

Територія області простягається з півночі на південь майже на 180 км, а із заходу на схід – на 258 км. Крайніми точками Херсонщини є: на півночі село Федорівка, на півдні – залізнична станція Сиваш (півострів Чонгар), на заході – мис Середній на півострові Ягорлицький Кут і на сході – село Новий Азов. На території Херсонщини знаходиться найбільша в Європі пустеля – Олешківські піски. Цікаво, що північна частина Арабатської стрілки, що відноситься до Херсонщини, географічно є також частиною Кримського півострову. Теренами області протікає 19 річок, найбільші з них: Дніпро (178 км) та Інгулець (180 км) [79, с. 27].

Загалом, Херсонська область з точки зору рельєфу це – дрібногорбиста рівнина, характер її розчленування обумовлений геологічною будовою та тектонікою. Особливістю геоморфологічної будови Херсонщини є те, що вона повністю розташована в межах Причорномор'я – найнижчого геоморфологічного рівня України, переважні висоти рівнем моря – 50–60 м, середня абсолютна висота над рівнем моря – 46 м, максимальна амплітуда висот – 101,4 м. Широкі межиріччя це – майже плоскі рівнини без значних коливань відносних висот, при цьому загальний ухил території області з північного заходу на південний схід [48, с. 38].

В адміністративному плані, що також важливо для розуміння важливості теми даної роботи, Херсонщина межує на сході із Запорізькою областю. Східна межа області починається поблизу селища Новий Азов на березі Утлюцького лиману Азовського моря. А далі продовжується у північному напрямку до смт. Верхній Рогачик, послідовно перетинаючи дві рівнини – Асканійсько-Мелітопольську і Токмацьку. Західна межа з Миколаївською областю починається на Кінбурському півострові на березі Ягорлицької затоки (Чорне море), далі продовжується у північ через Дніпровсько-Бузький лиман аж до Нижньохаблівського маяка,

повертаючи на північ долиною річки Інгулець, а від селища Давидів Брід проходить по межиріччю річок Висуні та Інгульця [61, с. 55].

З північного боку область межує з Дніпропетровщиною, межа проходить найвищою частиною території Херсонщини від селища Красівка в напрямку смт. Верхній Рогачик, перетинаючи частину Бузько–Дніпровської рівнини, далі – Каховське водосховище та Токмацьку рівнину. Південний кордон області – це 18 км межі з Автономною Республікою Крим, проходить від вершини перекопської затоки Чорного моря Перекопським перешийком до вершини затоки Сиваш на Азовському морі [46, с. 56-57].

Зважаючи на незначні висоти над рівнем моря та те, що Херсонщина розташована у степовій частині України, великого стратегічного значення в умовах війни набувають річки, які належать до басейну Чорного моря. Як з'ясувалося, саме русла річок та їхні береги стали тими перешкодами, які з одного боку допомагають нашим військам утримувати оборону, з іншого – стають на заваді їхнього просування та звільнення територій від ворога. Тому варто розглянути їх детально.

Основною водною магістраллю Херсонщини є Дніпро. В межах області річка поділяється на рукави, найпівденнішою лівою притокою Дніпра є річка Конка (Кінська), довжиною 140 км. Важливим є те, що Конка має показник падіння 1,7м/км та прокладає собі шлях у кристалічних породах Приазовської височини, утворюючи глибокі долини. Найбільша права притока Дніпра – це річка Інгулець (Малий Інгул), довжиною 549 км, падіння – 0,32 м/км. Впадаючи у Дніпро біля с. Садово, вона утворює Інгулецький лиман або Малий Інгул і тече в межах Українського кристалічного масиву. Долина цієї річки має скелясті важкодоступні береги та порожисте річище. Її води використовуються для водопостачання та зрошення земель Херсонської та Миколаївської областей [71, с. 21-22].

Від Дніпра біля самого міста Херсона відокремлюється річка Кошова. Ще нижче (десь 15 км) Дніпро розділяється на рукави: Ольховський Дніпро та Старий Дніпро, а між ними розташований Великий Потьомкинський острів. Ці два русла знову сходяться біля пристані Кузьміни, але вже через 14 км розгалужуються на

багато рукавів, які впадають в Дніпровський лиман трьома гирлами (рукавами): Збур'ївський, Касперівський (або Рвач) та Білогрудівський (або Бакай) [71, с. 22].

Географія Херсонщини це також і її економічний ресурс, важливість якого не для нашої держави не можна недооцінювати. Таврійські степи – це освоєні орні землі, площа земель сільськогосподарського призначення складає понад 2 млн. га, або 71,3% загальної площі земель Херсонської області, яка займає за цим показником 10 місце серед інших регіонів України. Розораність території на Херсонщині складає 62,7% (середній рівень по країні – 53,9%), в тому числі сільськогосподарських земель – 87,9%. [39, с. 22].

Із загальної площі сільськогосподарських угідь області рілля складає 1776,8 тис. га, багаторічні насадження – 26,6 тис. га, сіножаті – 10,4 тис. га, пасовища – 155,7 тис. га. Провідною галуззю сільськогосподарського виробництва є рослинництво. Херсонщина посідає чільне місце серед національних лідерів у вирощуванні овочів і баштанних культур. Далеко за її межами як знак якості відомі херсонські томати та кавуни – візитівка краю. Стратегічно важливими для області культурами є також: соняшник, соя та рапс, пшениця, жито, овес, ячмінь і просо. Окрасою Херсонщини є її фруктові сади, де вирощують соковиті персики, абрикоси, яблука, вишні та сливи [65, с. 109-110].

Основними типами ґрунтів Херсонщини є чорноземи: південні мало гумусні та темно-каштанові залишково слабо- і середньосолонцюваті. За загальної кліматичної ознаки степових регіонів як велика кількість тепла і світла, недостача вологи є значним недоліком для ведення сільського господарства. Особливо це стало відчутним після підриву Каховської ГЕС в червні 2023 р. Водночас відзначимо, що тривалість посухи досягає до 90-100 днів і спостерігається за статистичними даними досить часто – не рідше одного разу на три роки. У посушливі роки пекуче сонце, гарячі вітри та бурі, низька відносна вологість повітря спалювали і нищили засіви та луки. Посухи завдавали значних збитків сільськогосподарському виробництву загалом, але найбільше потерпала кормова база тваринництва. Вирішення цієї проблеми стало можливим за рахунок гідромеліорації ґрунтів і ландшафтів [92, с. 18-20].

Площа штучно зрошуваних земель на Херсонщині – 426,8 тис. га, що становить 21,6% від загальної площі сільгоспугідь. Основними джерелами води для поливу є Північно-Кримський канал та Каховська зрошувальна система [4].

В області широко впроваджувались прогресивні ресурсо- та енергозберігаючі технології поливу, домінуючим з яких стало краплин зрошування, яке дозволяє зменшити витрати питної води майже у три рази у порівнянні з традиційним способом поливу. До повномасштабного вторгнення з державного та місцевого бюджетів виділялися кошти на реконструкцію та ремонт гідротехнічних споруд. Саме на Херсонщині були зосереджені найбільші площі під краплинним зрошенням, які з 2012 року до 2018 зросли майже на 70% [39, с. 104-105].

Херсонська область славиться тваринництвом: активно розвивалися молочні, свинарські та птахоферми. Тваринництвом займалися як великі холдинги та підприємства, так і звичайні домогосподарства. Агропідприємства Херсонської області були досить перспективними для інвестування, бо виробляли високоякісну продукцію і повністю забезпечували регіон продуктами харчування. До 2022 р. у харчовій та переробній промисловості регіону налічувалося близько 90 великих і 300 середніх та малих підприємств, які випускали широкий асортимент продовольчих товарів як внутрішніх, так і зовнішніх ринків збуту [93, с. 17].

Розвиток промисловості Херсонщини тісно пов'язаний з її природними ресурсами. Дані геологорозвідувальних робіт свідчать, що корисні копалини в межах області на відміну від інших регіонів обмежено поширені. Мінерально-сировинна база краю на 53,1% складається з корисних копалин будівельної галузі, на 36,8% – із прісних та мінеральних підземних вод, лише незначна частина – близько 10 % – гірничо-хімічні та паливно-енергетичні корисні копалини, мінеральні солі та лікувальні грязі. При цьому перспективним є розвиток не лише лікувально-курортної сфери, адже родовища корисних копалин для будівництва, зокрема пісків та вапняків, прогнозні ресурси яких на території Херсонської області є одними з найбільших в Європі [39, с. 30].

До повномасштабного вторгнення промисловий комплекс Херсонщини складали понад 200 підприємств різних галузей. Окрім вже згаданої нами вище

харчової і переробної були розвинуті сфери: суднобудування, машинобудування, електроенергетика, хімічна та целюлозно-паперова, легка промисловість. Тобто те, що цей регіон був суто аграрним і судноремонтним – стереотип [61, с. 59].

Сучасні судноремонтні плавучі доки Херсонського заводу «Палада», виготовлені за унікальною технологією бескесонного зрощування корпусів доку на плаву, які успішно експортуються по всьому світу. На підприємствах області застосовувалися передові технології ливарного виробництва чорних та кольорових металів, переробки алюмінію; виготовлявся широкий асортимент металевих конструкцій та інших виробів. Розвинене машинобудування дозволяло випускати електромашини великої потужності, сільськогосподарську техніку (комбайни і трактори), автотранспортувачі та грейдери, будівельне та спеціальне зварювальне обладнання, легкі одномоторні літаки, запасні частини до тепловозних дизелів, гідротехнічні споруди, насосне обладнання та навіть мисливські боєприпаси.

Поклади корисних копалин забезпечували роботу підприємств з виробництва будівельних матеріалів – цегли, газобетону, будівельних сумішей. Унікальним та єдиним у всій Україні є виробництво фільтрувального паперу та нетканих матеріалів спеціального призначення і гофрокартонної упаковки. Підприємствами хімічної промисловості виготовлявся широкий асортимент продукції: від фармацевтичних препаратів, лаків і фарби, різноманітних виробів з пластмас, пластикових вікон та дверей, гумотехнічних виробів, до мінеральних добрив та засобів захисту рослин тощо [73, с. 208 – 209].

Сільськогосподарське спрямування економіки Херсонщини обумовлює і той факт, що у структурі промислового комплексу області переважає харчова промисловість. Усім відомі борошно та макаронні вироби, соняшникова олія та кондитерські вироби, соки, соуси та овочева продукція, яка широко постачалася як на внутрішній ринок, так і на експорт. Важливо, що при створенні великих переробних підприємств було реалізовано принцип замкнутого циклу у виробництві: вирощування-переробка-продаж. Якраз це і стимулювало інтенсивне будівництво сучасних високотехнологічних переробних підприємств та овочесховищ [8].

Розвинене сучасне виробництво та якісна продукція підприємств області відповідали світовим стандартам, що сприяло розвитку зовнішньої торгівлі. Так, станом на 2018 р. зовнішня торгівля Херсонщини була в плані експорту орієнтованою, її основну частину складав експорт до країн ЄС – 36,1%. Підприємці області здійснювали зовнішньоекономічну діяльність з партнерами із близько 120 країн світу. Однак, з початком російського вторгнення (2014 р.) географічна структура та об'єми зовнішньої торгівлі змінилися: більша частина товарних потоків переорієнтувалася з країн СНД та росії на європейський, американський, азійський, африканський ринок. Основу товарної структури експорту регіону складали продукти рослинництва, зокрема: насіння і плоди олійних рослин та зернові культури; недорогоцінні метали та вироби з них; машини, обладнання та механізми; готові харчові продукти; живі тварини та багато іншого [39, с. 117-121].

Промисловість області була досить привабливою для інвестицій, зокрема, і для іноземних. До прикладу, вдалий інвестиційний проект здійснила французька компанія «Danone»: з 2006 року в області працював завод «Данон Дніпро», де до 2022 року вироблялося понад 80% української молочної продукції компанії-інвестора: питні та десертні йогурти, молоко, кефір, сметана, ряжанка [8].

За обсягами залучених іноземних інвестицій домінуючою сферою економічної діяльності до повномасштабного вторгнення було промислове виробництво. До прикладу, станом на 31 грудня 2018 р. в області було зосереджено 149,1 млн дол. США, 127.5 млн. з яких – переробна промисловість, 21,6 млн. – виробництво і постачання електроенергії, газу, кондиційованого повітря [76, с. 72-73].

Херсонщина до повномасштабного вторгнення була важливою транспортною артерією не лише для України. Її вигідне географічне становище по обидва береги Дніпра та найдовша берегова лінія сприяли розвитку розгалуженої транспортної інфраструктури, що ключає водний, автомобільний, залізничний та повітряний транспорт. Територією області проходять два важливі транспортні коридори: Європейсько-Азіатський (Херсон – Красноперекопськ – Сімферополь) довжиною 92,4 км та коридор міжнародного Чорноморського економічного співробітництва (Одеса – Мелітополь – Новоазовськ) – 223,6 км [44, с. 40].

Воєнні дії та окупація частини території області, включно з морським узбережжям, пошкоджені мости та дороги, аеропорти, зруйнована Каховська гребля, мінування – все це фактично блокує вказані транспортні шляхи. До прикладу, Херсонський морський порт (ХМП) є унікальним оскільки має цілорічну навігацію та поєднує в собі дві складові: річку і море. Дніпро – це основна судноплавна артерія України, якою вантажі транспортувалися транзитом саме через Херсонський порт у бік глибокої води для довантаження суден, що стояли на рейді Очакова і Одеси. ХМП перебуває у простої з 24 лютого 2022 р. і навіть після деокупації його не можливо запустити. За довоєнною статистикою, в 2016 р. обсяг вантажопереробки усіх операторів ХМП становив 3,712 млн тонн [39, с. 53].

Зруйнований Каховський шлюз був крайнім дніпровським шлюзом, який випускав судна в бік відкритого моря. Крім того, частково зруйновано і виведено з ладу інфраструктуру портів і річкових терміналів, розташованих уздовж гирла річки Дніпро нижче Каховського шлюзу [33].

Інший порт – Скадовський морський торговельний порт, що розташований на березі Джарилгацької затоки Чорного моря, досі перебуває в окупації. На підприємстві впродовж тривалого часу функціонувала поромна переправа сполученням Скадовськ – Зонгулдак (Туреччина). У 2008 р. ДП «Скадовський морський торговельний порт» займав перше місце з обсягу TIR-перевезень серед портів України. Основними вантажами на експорт з херсонських портів, були зернові культури, харчові продукти та металобрухт [73, с. 207].

Ще одним природнім багатством Херсонщини є біосферні заповідники, які не лише розвивали туристичний бізнес краю, але й були гарантом збереження і відтворення генофонду тваринного та рослинного світу, різноманіття природних екосистем. До прикладу, Чорноморський біосферний заповідник це – епіцентр гніздових, зимових і перелітних скупчень птахів в Північному Причорномор'ї; «Асканія – Нова» це – єдина у світі ділянка первинного степу, яку ніколи не використовували для потреб сільського господарства [76, с. 73].

До окупації на цих заповідних землях можна було зустріти американських бізонів, лам, кафрських буйволів, шотландських поні, сайгаків (найдавніші

копитні, ровесники мамонтів), муфлонів, диких коней, верблюдів, оленів, антилоп, страусів, фазанів, павичів, чорноголових чайок, рожевих пеліканів і т.д. [84, с. 2].

Загалом, природно-заповідний фонд Херсонської області складається із 81 території та об'єктів загальною площею 346904,5041 га. Серед них заповідники: Біосферний «Асканія-Нова» ім. Ф. Е. Фальц-Фейна та Чорноморський; а також Азово-Сиваський національний природний парк, національні природні парки «Джарилгацький» «Олешківські піски», «Нижньодніпровський», «Кам'янська Січ» та інші заповідні місця та пам'ятки природи. Херсонщина має всі можливості для розвитку рекреаційної оздоровчої галузі, туристичного бізнесу. Уздовж морського узбережжя простяглися низькі піщані острови, півострови і коси: Арабатська стрілка, Джарилгач, Ягорлицький кут, Тендрівська та Кінбурська коси з родовищами ропи, лікувальних грязей, джерелами мінеральних вод, соляними озерами [39, с. 145-146].

У довоєнній програмі розвитку області пріоритетним завданням було збільшення і розширення існуючих площ територій та об'єктів природно-захисного фонду, регіонального ландшафтного парку «Гілея», заказників «Карадай» та «Острів Каланчак», національного природного парку «Олешківські піски» [4]. Однак, внаслідок воєнних дій та окупації в 2022-2024 рр. величезної шкоди завдано не лише місцевому сільськогосподарському виробництву, легкій і важкій промисловості, транспортному сполученню, але й природі Таврійського краю. Про можливість та вартість відновлення ми зможемо говорити лише після повної деокупації території та завершення війни.

Отже ми бачимо, що у Херсонської області до 24 лютого 2022 р. був дуже великий агропромисловий потенціал, який приносив багатомільярдні прибутки в український держбюджет. Основу місцевої економіки краю складали агробізнес, сфера послуг, харчовий сектор, логістична сфера і важка промисловість. Вагому роль в економіці регіону грав морський лікувальний і туристичний туризм в таких курортах як Залізний Порт, Лазурне, Скадовськ, курорти Генічеського району і т.д.

1.2. Історія освоєння земель сучасної Херсонщини у контексті етнічно-демографічних та державотворчих процесів

У контексті теми даної роботи, варто зазначити, що навіть після початку російського вторгнення у 2014 році окремі українські науковці припускали, що різні регіони нашої держави по різному сприйняли євроінтеграційний курс України через своє «тяжіння» чи «близькість» до історичних імперій-метрополій, до складу яких вони на певному історичному етапі входили або через приналежність до «спільного радянського простору». До прикладу, доктор географічних наук з Херсонського ДУ Ю. Кисельов у 2015 р., розглядаючи окремі історичні аспекти впливу ландшафтних особливостей меж української етнічної території на формування геополітичного становища України, стверджував, що багатовікова експансія сусідніх держав на українські землі та їх поділ між цими сильними імперіями спричинили спотворення ментальності українців.

Цю тезу автор ілюструє наступним: українці на Заході переходили на польську мову та приймали католицизм, натомість на Сході та Півдні – переходили на російську мову, засвоюючи її не так добре, але забуваючи свою рідну українську. Таким чином, на думку Ю. Кисельова, було сформовано почуття одностайності саме з населенням метрополії (російської імперії), а не з іншими українцями, створилися культурні, цивілізаційні та політичні орієнтири, які суттєво відрізнялися від тих що були в українців, які зберегли свою національну ідентичність. Автор стверджував: «Щодо Півдня, то більш ніж двохсотрічне панування Росії на Північному Причорномор'ї й заселення його слов'яномовним населенням усунули вагомі тюркські впливи в цьому регіоні, сформувавши водночас російські геополітичний і геокультурний чинники» [55, с. 47].

З тезами даного автора ми одночасно можемо і погодитись, і не погодитись. Адже таке «порубіжне», «геополітичне», «російсько орієнтоване» становище півдня України, загалом, та Херсонщини, зокрема, є ні чим іншим як російською пропагандою – так званим проектом «Малоросія», який московити впроваджували ще за часів імператриці Катерини II і продовжують до сьогодні.

Якщо погодитися із твердженнями російських горе-істориків, то на більшій території українського Сходу і Півдня до середини XVIII ст. нічого не було, пустка, таке собі «дике поле», що нібито заселялося та освоювалося за велінням цариці. Однак, нічого спільного із справжньою історією українського півдня – нашої Таврії, казочки московських ідеологів не мають. Так, українські землі були окуповані російською імперією, але вони мають свою древню історію та культуру, економічні та торговельні зв'язки, які виникли задовго до появи самого московського царства [4].

На самому початку існування сучасної української держави жителі Херсонщини чітко висловили свою позицію та бажання жити у вільній та незалежній Україні. Відповідно до повідомлення Херсонської обласної виборчої комісії з Всеукраїнського референдуму у грудні 1991 року на запитання «Чи підтверджуєте Ви Акт проголошення незалежності України?» ствердно відповів 679 451 виборець, що становило 89 % від усіх, хто прийняв участь у голосуванні. Загалом, у референдумі прийняло участь – проголосувало 753 843 виборці області, що становило 83,4 % від усіх, хто мав право голосу [1, с. 114-117].

Про найдавнішу історію українських земель, загалом, та Херсонщини, зокрема, нам детально розповідає наука археологія. Знайдені на території українського півдня археологічні пам'ятки свідчать про те, що межиріччя Інгульця й Дніпра та обидва береги Дніпра вже з часів пізнього палеоліту, а це 20-12 тис. років тому, були заселені первісними людьми. Знайдені матеріальні докази заселення цих територій з кам'яного віку – найдавніші поселення первісних мисливців виявлено поблизу сіл на Херсонщині: Василівка, Сомова Балка, Любимівка, Софіївка, Новоолександрівка, Богданівка, Дудчани, Нова Воронцовка та інших. Херсонські степи були заселені скотарськими та мисливськими племенами і у добу неоліту – неолітичні поселення, майстерні з обробки каменю та могили частково досліджені поблизу сіл Каїра, Великі Копані, Республіканець, Велика Кардашинка, Михайлівка [89, с. 10-11].

«Доба металів» характеризується зміною не лише матеріалу для виготовлення знарядь праці та способом ведення господарства, але й зміною племен та народів,

що проживали на території сучасної Херсонщини. Зважаючи на природні умови у степовій частині України переважали племена скотарів – середньостогівські племена (4500-3500 рр. до н.е.). На Херсонщині збереглися найбільше в Україні пам'яток – курганів, що свідчать про життя племен скотарів у степах того періоду, які досі можна побачити біля сіл Іванівка, Велика Дружина, Садове, Індустріальне. Саме в добу енеоліту в степовій смузі – Таврії на противагу землеробському світу, формувався світ скотарів. Виник, так званий, Великий кордон між осілими і кочовими племенами – зона не стільки обмінних контактів між племенами різних типів ведення економіки, скільки зона конфліктів між ними [89, с. 12].

У IX ст. до н.е. войовничі племена киммерійців, долаючи опір місцевого населення – землеробів, прийшли в причорноморські степи з Нижнього Поволжя і панували тут упродовж двох століть, контролюючи водні шляхи. Киммерійці – кочовий іраномовний народ, який вів кочовий спосіб життя, не будував жител і не мав своєї писемності, але володів випавкою та обробкою заліза, що слугувало розвиткові не лише виготовлення зброї та військового спорядження, але й знарядь для землеробства. Киммерійці – це перші племена на нашій території, чия власна назва відома з грецьких, асиро-вавилонських, перських та іудейських письмових джерел. Але у VII ст. до н.е., здавалося, непереможні воїни розпорошилися і були підкорені могутнішими племенами скіфів. «Живими» свідками історичних епох є географічні назви Херсонщини, що збереглися до нашого часу. За топонімікою Херсонщини можна простежити всі етапи історичного заселення та освоєння українського Півдня. Так, до прикладу, тісне та довготривале співіснування місцевого населення зі скіфами-іранцями залишилося у назвах найбільших річок України: Донець, Дністер, Дунай і Дніпро, які походять від кореня «дон» (з іранської перекладається як «вода») [46, с. 57].

З часом скіфи «розчинилися» серед інших народів, та їх слід залишився на південноукраїнських землях. Велика Скіфія за часів її найвищого розквіту була одним із перших державних утворень не лише на території сучасної України, а й усієї Східної Європи. Під своєю владою вона об'єднала різні за походженням племена та народи, до яких належали і предки східних слов'ян. Розкопки свідчать,

що вже в II ст. до н.е. із Середнього Подніпров'я в степову частину прийшли племена ранніх слов'ян та асимілювалися із скіфо-сарматськими. У I ст. н.е. на території Херсонщини з'явилися стійкі землеробські поселення їх нащадків – городища із кам'яними стінами, що проіснували до VI ст. н.е. [89, с. 32-35].

Про кочовиків ми можемо дізнатися з писемних джерел інших розвинутих культур. Перші відомості про скіфів, які проживали на території українського Подніпров'я, відносяться до грецьких джерел VI ст. до н.е. У Геродота знаходимо детальний опис персько-скіфської війни (близько 514 р. до н.е.), у якій до речі, перси зазнали повної поразки, через тактику скіфів – «випаленої землі» [12].

У IV книзі Геродота «Історії» – «Мельпомена» йдеться про Гілею – територію на лівому березі Дніпра, що вкрита лісами-поліссями, за якою були розташовані плавні, а кордоном слугував кам'янистий правий берег Дніпра. Про історію скіфського царства писали й інші античні автори. До прикладу, грецький історик Фулідід називав армію скіфів найсильнішою у світі; Страбон у I ст. н.е. намагався пояснити, чому римляни захищалися від скіфів, будуючи захисні вали, а не наступали проти них; Гомер називав скіфів «найсправедливішими з усіх людей». Загалом, грецькі історики і поети писали, що скіфи були «прямодушними, зовсім безхитрісними, значно стриманішими за греків, задоволені своїм станом», а також, як стверджував Есхіл: «мають справедливі закони». Греки радо переймали від скіфів їхні винаходи, вони вважали, що саме у Скіфії були винайдені двозубий корабельний якір, каганець для ламп, гончарне коло та виплавка заліза [24].

У III ст. до н.е. на зміну скіфам у причорноморські степи прийшли споріднені з ними іраномовні сармати, про яких Геродот писав як про східних сусідів та союзників скіфів під час скіфо-перської війни. Із схожим способом життям та побутом [89, с. 33-35].

Кочові народи та племена ранніх слов'ян активно торгували з іншими своїми сусідами – грецькими колоніями, які відрізнялися не лише за походженням та побутом, але й за своїм соціальним та політичним устроєм. З другої половини VII ст. до н.е. переселенці з Елади почали активно освоювати Північне Причорномор'я, узбережжя річок та лиманів: Бузького, Дніпровського, Березанського, де заснували

кілька десятків переважно аграрних поселень. Їх політичним, економічним та релігійним центром спочатку була Березань, а з другої половини VI ст. до н.е. і до I ст. н.е. – Ольвія (Ольвійська держава-поліс) [62, с. 34].

Саме завдяки грекам до нас дійшли перші історичні та географічні відомості про південні землі сучасної України. У творах античних авторів ми знаходимо письмові свідчення про природу Північного Причорномор'я, характеристики фізичної географії, демографічні дані про зміни у складі населення, особливості політичного та економічного життя регіону, побут та розташування грецьких колоній і варварських поселень, детальні карти морської берегової лінії та Дніпровського лиману тощо. До прикладу, давні топоніми та відомості про демографічний склад населення – у «Географії» Страбона і «Природничій історії» Плінія Старшого, «Географічному poradнику» Птолемея та «Історії» Амміана та інших. Праця Феофраста «Історії рослин» присвячена флорі Північного Причорномор'я, а «Історія тварин» Аристотеля – фауні. Події античних трагедій і комедій відтворюють історію, зокрема, військові події: «Скіфи» Софокла, «Скіфи і таври» Антифана, «Іфігенія в Тавриді» Еврипіда [89, с. 36-38].

Херсонщина як і вся територія сучасної України у період з II до VII ст. пережила період Великого переселення народів, яке змінило тогочасну етнічну карту Європи. Міграційні рухи супроводжувалися збройними сутичками та новими державними утвореннями. Завоювання готами території Херсонщини та Криму, які у 230 р. зруйнували державну організацію Скіфського царства, призвело до істотної зміни етнокультурного складу населення та політичного розкладу сил на південноукраїнських землях. Заснування Готської держави, яка у IV ст. підкорила усі народи від Балтійського до Чорного морів, похитнуло тисячолітнє панування у степах Північного Причорномор'я іранських племен. У другій половині IV ст. готи були розгромлені союзом кочових племен гунів та аланів, які перейшли Дон і з'явилися у Північному Причорномор'ї, витіснивши з цієї території готів у наддунайські землі. Згідно із грецьким істориком Птолемеєм: річка Дніпро була кордоном між сарматами (роксоланами), які заселяли Лівобережжя, та гунами, що прийшли на Правобережжя [89, с. 40-44].

У період раннього середньовіччя (V–VII ст.) херсонськими степами пройшло багато кочівних племен, які не затримались тут надовго, але частково змішалися з місцевим населенням. Серед них були булгарські племені, авари, хазари, які воювали між собою, нападали на слов'янські племена та країни Східної Європи. До прикладу, Хазарський каганат, який протримався найдовше, не лише воював з сусідами, але й вів жваву торгівлю, переймав звичаї та спосіб ведення господарства, поступово освоївши поряд із скотарством і землеробство. Від хазарської залежності Лівобережжя Дніпра звільнив Київський князь Олег, визволивши у 883-885 рр. слов'янські племена сіверян та радимичів. У X ст. князь Святослав Ігорович остаточно розгромив Хазарський каганат [43, с. 20-21].

Угорські племена на своєму шляху з південно-уральських степів до Карпат, у IX ст. затрималися у межиріччі причорноморських степів між Доном і Дніпром. Їх витіснили, ймовірно у X ст., інші кочівники – войовничі печеніги, які впродовж століття воювали з слов'янськими племенами. Тривалий час табірний спосіб життя печенігів надавав їм перевагу над військами слов'янських князів, але після поразки печенігів у 1036 р. від військ Ярослава Мудрого частина їх вливається до складу половців, інша – інтегрується до складу Русі. Половці витіснили не лише печенігів з причорноморських степів, але й русичів. Вони стали господарями величезних територій від Дніпра до Дунаю. Сильна Руська держава у XII ст. під проводом Володимира Мономаха перейшла від оборони до наступальних дій і успішно воювала з половецькими ордами, які загрожували безпечному пересуванню по торговельному шляху «з варяг у греки», що зокрема, проходив по Дніпру, територією сучасної Херсонщини. Половці затрималися у лівобережних степах вздовж південної частини Дніпра до XIII ст., залишивши по собі кам'яні статуї, поховання, залишки стійбищ та згадки не лише у переказах, а й у письмових джерелах. Монголо-татарські орди розбили половців, які або увійшли до складу Золотої Орди та асимілювалися, або відкочували далі на захід [89, с. 54-69].

Що ж до слов'ян, то на території сучасної Херсонщини вони з'явилися у IX-X ст., залишивши по собі численні залишки городищ та земляних поховань з характерними слов'яно-салтівськими рисами матеріальної культури [75, с. 35].

Відповідно до літопису, вже у IX ст. нижнє правобережжя Дніпра аж до Чорного моря заселяв слов'янський племінний союз уличів [75, с. 38].

Отже на кінець I тисячоліття на півдні сучасної України у межах Херсонщини мешкали не лише кочівники але й осіле населення аланського, тюрського та слов'янського походження, яке успішно співіснувало та частково асимілювалося.

Територією Херсонщини проходили важливі торговельні шляхи, які з'єднували Київ з Константинополем, а тому тут були і укріплення, і сторожеві та митні пости. Одним з яких, було давнє місто Олешня, розташоване на острові поблизу сучасних Олешок. Тут було не лише перехрестя торговельних шляхів та місце рибного промислу, це був форпост Київської Русі: тут відчинялися гостинні ворота для купців, послів, священнослужителів, які мандрували до Києва. Крім згаданого водного Дніпрового «з варяг у греки» або «грецького шляху», вздовж спочатку правого, а потім – лівого берегів Дніпра проходив сухопутний соляний тракт до Криму. Інший тракт – «залозний» торговельний шлях зв'язував Київ з Малою Азією і проходив по лівому березі Дніпра [89, с. 73-75].

Монгольські завоювання у XIII ст. повністю змінили історію Північного Причорномор'я аж до початку XVI ст. доки у південних степах України панували хани Золотої Орди, народи знову змішувалося і ті, що осіли у степах Херсонщини були вже змішаним населенням – слов'яно-ірано-тюркським. У той час на цій території запанувала нова релігія – іслам. Одна із гілок колись величної Золотої Орди, заснувала Кримське ханство, визнавши верховенство влади османського султана – халіфа мусульманського світу, та тримаючи у васальній залежності кочівників Ногайської орди Північного Причорномор'я [4].

Однак татари були не єдиними володарями степів вздовж Дніпра. Ще у другій половині XIV ст. Велике князівство Литовське поширило свою владу на значну частину руських земель, зокрема, далеко на південь у напрямку до Білобережжя – узбережжя між Дніпром і Південним Бугом, а далі і на все Правобережжя Нижнього Дніпра. У результаті воєнно-політичних дій Великого князівства Литовського (1362 р.) у межах колишніх володінь Золотої Орди відбувся розподіл територій між Мамаєм (Мамаєва Орда) та князем Литовським Ольгердом у

причорноморських та приазовських степах. Хоча цей союз проіснував не довго, українська експансія на південь у складі Литовського королівства відзначилася будівництвом ряду укріплених військових поселень, фортець і портів, що слугували і як оборонні споруди, і як митниці. До прикладу, на правому березі Дніпра поблизу сучасного Берислава у XIV-XV ст. було збудовано Вітовтову Митницю, а на острові Велике городище існував литовський замок Тягин. У цей час литовці вели активну торгівлю з генуезцями, які у XIII-XV ст. розширили географію своїх торгових операцій у Північному Причорномор'ї, заклавши цілу низку своїх укріплених колоній. Зокрема, у пониззі Дніпра у районі сучасного села Тягинка була заснована торгова факторія [89, с. 79-82].

З встановленням союзу Кримського ханства з Османською імперією, Литовці були витіснені з степів вздовж Дніпра, а територія сучасної Херсонщини стала форпостом для численних татарських набігів на українські землі, дорогою невільників та диким степом. Поруч із великим оборотом зерна, лісу, хутра, прянощів, тканин та інших товарів у генуезьких факторіях час значне місце займала торгівля полоненими, яких туди доставляли підлеглі кримських ханів. З XI ст. Османська імперія підкорила собі не лише Кримське Ханство, а й генуезькі колонії, успішно просуваючи свій вплив на північ [75, с. 12].

Зміну народів можна прослідкувати за географічними назвами. Так турецький вплив зберігся у назві острова Березань, що розташований поблизу гирла Дніпровсько-Бузького лиману у Чорному морі. Греки називали його Борисфеніда (Борисфен), давні русичі – Дальній Буян, а турки – Бюру-Узень–Ада (острів Вовчої річки). І хоча фонетично назви дещо схожі – за змістом нічого спільного у них немає. Вже турецька назва трансформувалася в українській мові на Березань, що також не має нічого спільного з березами [46, с. 55-65].

Намагаючись повністю контролювати Північне Причорномор'я турки збудували цілу систему укріплень – фортець вздовж нижньої течії Дніпра, у межиріччі Дніпра та Південного Бугу, які обростали поселеннями: Кизи-Кермен та Іслам-Кермен (район сучасного Берислава), Муберек-Кермен і Муслім-Кермен на острові Тавань, Бургун (поблизу с. Бургунка), Тягин або Трунь-Ястреб (на острові

біля села Тягинка). Вони використовувалися як плацдарми для нападу на землі українські та польські з метою грабунку та захоплення невільників. А тому були у зоні конфлікту з козаками [89, с. 86].

Козаки не лише вдало обходили та руйнували турецькі фортеці, спускаючись вниз по Дніпру і здійснюючи вдалі морські походи, але й засновували свої укріплення на території сучасної Херсонщини: Кам'янську та Олешківську Січі, які були засновані на початку XVIII ст. після розгрому Запорізької Січі московитами. Кам'янська Січ була адміністративним та військовим центром Війська Запорозького Низового у першій половині XVIII ст. у часи його перебування під протекцією Кримського ханства та розташовувалася на самому кордоні з ним місці впадіння у Дніпро невеличкої степової річки Кам'янки. Її заснували запорожці після зруйнування царськими військами Чортомлинської Січі. А далі козаки вимушені були спуститися ще нижче по Дніпру, де заснували Олешківську Січ. Таким чином, адміністративний центр Війська Запорозького знаходився на самому кордоні або безпосередньо у межах володіння Кримського ханства [90, с. 263-264].

Знищення козаччини, завоювання Кримського ханства та встановлення російського панування з подальшим поневоленням населення – кріпацтвом призвели до масового переселення. Пам'ять про славу козацьку вольницю залишилася у численних топонімах Херсонщини, як до прикладу: Козацьке, Кошове, Чорнобаївка. Козацькі перевози і переправи дали назви населеним пунктам: Гола Пристань (Голий перевіз), Бургунка, Дрімайлівка, Тягинка, Давидів Брід [46, с. 55-65]. А поблизу Голої Пристані рукави Дніпра названі: Сагайдачна, Борщівка і Сагайдачна пристань [46, с. 95].

Варто згадати, що дослідники українського націогенезу визначають його періодику по різному, однак, загалом більшість науковців вважає, що період козаччини, зокрема Гетьманської держави, є якщо не початком, то одним із головних у творенні свідомої української нації. Важливими чинниками та умовами націєтворення «домодерної нації» були, зокрема: приналежність до християнської (православної) релігії, територіальні межі проживання та спосіб ведення

господарства, а головне – утвердження ідеалів демократії та республіканської форми правління Запорозького війська – першої козацької держави [24, с. 90-100].

Після перемоги у російсько-турецькій війні (1768-1774 рр.) царська росія здобула вихід на узбережжя Чорного моря і для закріплення нових територій розпочала будівництво фортеці Херсон (1778 р.). Це своєю чергою привабляло чимало переселенців, першими з яких були військові та каторжники. Нові території Російська імперія назвала «Новоросією» і активно заселяла своїми підданими різних національностей, запрошуючи до освоєння також іноземців. Уряд «видавав» землі Херсонського степу за службу чиновникам, військовим, поміщикам, серед яких були як росіяни, так і українська козацька шляхта, а також селяни-утікачі з усіх куточків імперії [54, с. 86-87].

Нові поселення часто отримували назви від їх прізвищ або попереднього місця проживання. Так на карті Херсонщини з'явилися: Гаврилівка, Завадівка, Саблуковка, Білоусово, Брилівка, Каховка, Скадовськ, Архангельська слобода, Буркути, Чаплинка. Старі татарські і ногайські назви нова влада змінювала, стираючи ідентичність та згадки про тих, кого вони знищили. Зокрема, внаслідок російської анексії Криму на території Лівобережжя залишилися покинуті поселення ногайців: у 1860-1862 рр. їх було 96 [38].

Російська влада стирала пам'ять про минуле, переіменовуючи поселення, до прикладу: Каракуй – Сиваське, Сарабулат – Новотроїцьке, Мустопой – Петрівка. Окрім інтенсивного заселення Херсонщини українськими селянами з Київської, Полтавської, Чернігівської губерній, сюди переселяли жителів з російських сіл Курської, Тамбовської та Тульської губерній, які в такий спосіб сформували новий етнічний склад населення зі своїми традиціями та звичаями. На додачу, маніфест російської імператриці Катерини II від 1762 р. проголошував, що «всім іноземцям іти у Новоросію і селитися де хто забажає». Першими на правому березі Дніпра осіли шведи, заснувавши поселення Старошведське, далі прибували німці та голландці, заснувавши свої колонії: Доренбург, Розеннот, Альтенау, Кронау, Нейфельд, Гофенталь. У XIX ст. з'явилися єврейські поселення – Новий Берислав, Сейдеминуха, Львово. Тобто для царату не стояло в пріоритеті моноетнічність

цього регіону, адже за таких обставин шанси на антиросійські повстання були б мінімальними [75, с. 149-150].

Прибували і селилися за національною та релігійною ознаками й представники інших народів: болгари (село Болгар нині Озеряни), вірмени та караїми (вулиця Караїмська у Херсоні), греки (центральный район Херсону називався Грецьким), навіть французи та англійці. Нові поселенці багато працювали, вкладали свої знання та вміння, збагачуючи не лише культуру краю але й сприяючи його економічному розвитку [46, с. 55-65].

До речі, відповідно до перепису населення російської імперії (1897р.), тодішня Херсонська губернія, до складу якої також входили частини території сучасних Миколаївської та Одеської областей і Республіки Молдова, мала загальну кількість жителів 2 733 612 осіб. Із яких: українці становили 1 462 039 (53,48%); росіяни – 575375 (21,05 %); на третьому місці були євреї 322 537 (11,8%) [36].

Важкі випробування та радикальні зміни від розгортання руху національного відродження та державотворення до краху тоталітарної комуністичної системи у ХХ ст. не минули і Херсонщини. За порівняно короткий історичний період, вона пережила хвилю політичних змін та збройного протистояння доби революційних змагань, соціально-економічні експерименти компартійного режиму, русифікацію, стала ареною битв Другої світової війни та окупації. Перетворення Херсонщини із суто аграрної області на регіон із розвиненою промисловістю також кардинально змінило її соціальний, демографічний та етнічний склад [57, с. 32].

Варто зазначити, що на початку 1917 р. політичні настрої на Херсонщині були не одноставними, розгорталася боротьба між робітничими та солдатськими масами під впливом більшовиків та силами національного відродження. До прикладу, з утворенням у Києві Центральної Ради посилювався національно – визвольний рух і на Херсонщині. У березні 1917 р. група місцевих створила у Херсоні організацію «Українська Хата». Метою організації була політична боротьба та культурно-просвітницька робота. Цікаво, що на маніфестації, яку 16 квітня «Українська хата» провела на Соборному майдані, одночасно взяли участь кінні козаки з українським

прапором, представники Селянської спілки з червоним прапором, піхотинці, робітники, учні гімназій, службовці та інші мешканці міста [26].

Чимало з маніфестантів прийшли у національному вбранні та з бантами жовто-блакитних кольорів на грудях. Однак, у збройному протистоянні перемогли більшовики, встановлюючи диктатуру пролетаріату влада нещадно боролася із заможним Херсонським селом. Таврійський степ ще не загоїв рани визвольних змагань 1917-1923 рр., як прийшов Голодомор 1932-1933 рр. [56, с. 30].

Заможні селяни Херсонщини опиралися колективізації, навіть організувавши збройні виступи. Досить швидко виступи селян-«куркулів» були придушені, селяни з майном та землею загнані до колгоспів або виселені до Сибіру. Під удар потрапили ті, хто займалися торгівлею, млинарством, тримали різні майстерні, їхнє вилучене майно становило матеріальну базу колгоспів. У 1930-1932 рр. продовжився масовий терор – було репресовано близько 13.5 тис. господарств. Серед них майже повністю були «розкуркулені» та переселені колишні німецькі колоністи, які були успішними підприємцями та заможними селянами. Наступним кроком із знищення українського села як осередка національної свідомості став голодомор. Кампанія 1932-1933 рр. з вилучення зерна і хлібоздачі та репресивні дії щодо тих, хто цьому опирався, призвели до повного зубожіння селян. Харчовий терор та поширення епідемій, замовчування владою факту голоду, відмова від допомоги з інших країн – все це призвело до масових смертей, кількість яких досі точно не встановлено. Більшовики досягли своєї мети – до кінця 1930-х рр. і як наслідок – 80 % орних земель Херсонщини було усупільнено у 839 колгоспах, а ще 18 % – у 44 радгоспах. «Вільні» землі заселялися переважно жителями західних російських областей [89, с. 329 –332].

Херсонщина, яка так і не оговталася від голодомору, стала театром воєнних дій, далі знову пережила післявоєнний голод та розруху. Аж у 1960-70-х рр. в області пожвавилось промислове виробництво, розширилася транспортна мережа, а будівництво Каховської ГЕС, Каховського та Краснознам'янського та Північнокримського каналів призвело до розростання давніх міст: Херсона, Каховки, Генічеська, Скадовська, Цюрупинська (Олешок). Індустріалізація краю

несла з собою кардинальні зміни також і в соціумі. На будівництво та на нові підприємства прибували кадри радянського типу з усього СРСР [40, с. 143].

На початок XXI ст. сформувався багатоманітний національний склад Херсонщини: згідно останнього перепису населення України від 2001 р., на її території проживають представники 115 національностей та народностей. За даними перепису найчисельнішою корінною національністю Херсонщини є українці – 961,6 тис. осіб або 82 % від усіх жителів. Цікаво, що у порівнянні між двома офіційними переписами населення у 1989 р. та у 2001 р., кількість українців збільшилася на 2,6 % (24,6 тис. осіб). Окрім українців в області станом на 2001 рік мешкало понад 211 тис. представників інших національностей, серед них: білоруси і татари – по 8,2 тис. осіб (по 0,7%), кримські татари – 2,1 тис. осіб (0,17%), вірмени – 4,5 тис. осіб (0,39 %), молдавани – 4,2 тис. осіб (0,35 %), турки – 3,7 тис. осіб (0,32 %) та інші. Кількість росіян зменшилася за період з 1989 по 2001 рр. у 1,5 рази – на 84,3 тис. осіб, та складала 165,2 тис. осіб (2001 р.), що становило від загальної кількості населення області 14,1 % [91, с. 18-25]. При цьому завдяки інтенсивності міграційних процесів на території області спостерігається зменшення кількості осіб таких національностей як євреї, німці, чехи, поляки, болгар, греки, румуни, угорці, узбеки, латиші завдяки інтенсивним міграційним процесам. Натомість зросла чисельність вірмен, грузинів, азербайджанців, гагаузів, турків, курдів, корейців. Цікаво, що за відомостями перепису, більшість представників цих народів вважали своєю рідною мовою не національну, а українську або російську. Станом на 01.01.2019 р. населення Херсонської області – 1 037 700 осіб [39, с. 8].

Отже, історія Херсонщини є багатою на події, факти і явища. З тисячоліття в тисячоліття історія регіону змінювалась як політично, так і етнічно. Поряд з тим відмітимо, що незважаючи на свою етнічну приналежність, люди є головним багатством Херсонщини. Саме вони – громадяни України, розвивали економіку, зберігали традиції, творили культуру і т.д. Мирні жителі області з перших днів вторгнення чинили опір російській окупації і борються з ворогом зараз, як на звільнених територіях так і в окупації.

Розділ 2. Херсонщина у подіях лютого – листопада 2022 р.

2.1. Причини і наслідки окупації Херсонської області в 2022 р.

Після початку гібридної агресії росії в Криму 20 лютого 2014 р. стало очевидним, що Херсонська область опинилась в потенційних цілях Кремля у випадку повномасштабної війни. Звісно, що досвід Криму і Донбасу 2014-2015 рр. українська влада доби Петра Порошенка суттєво врахувала та в певному сенсі передала своїм наступникам на чолі шоуменом Володимиром Зеленським в 2019-му р. Однак, не посилені вчасно позиції як військово-стратегічні, так і громадсько-політичні саме у південних і східних регіонах України дали змогу ворогу підготуватись до часу «Х» – 24 лютого 2022 р.

Власне перша російська окупація Херсонщини за час російсько-української війни (2014 – 2025) розпочалась ще 15 березня 2014 р. – за три дні до юридичної легітимізації Кремлем окупації українського Криму. В той день військами зс рф було частково зайнято територію села Стрілкове – першого н.п. Херсонської області на Арабатській стрілці. Противник не здійснював цю акцію у відкритій формі – десант з гвинтокрилів було висаджено без розпізнавальних знаків. Офіційно ці зелені чоловічки називали себе «самооборона Криму», що в якісь мірі було альтернативою національній самообороні Майдану. Ворогом було захоплено газокompресорну станцію на газогоні Сімферополь-Джанкой-Стрілкове і ним же було встановлено контроль за газовою свердловиною. На цій ділянці ворог зміг увійти углиб Херсонщини на 8 км і в такий спосіб лінія розмежування між блокпостами ДПСУ та російських військ проходила в самому селі [28].

Хоч і українські прикордонники не відкрили вогонь на ураження, але все ж – просування росіян на цій ділянці адміністративної межі було зупинене. Окрім стратегічно і соціально важливих об'єктів у Стрілковому, також відрізнаними від українського контролю були будівлі вітчизняної відпочинкової бази Валоки. Вона розташовувалась на Арабатській стрілці і була доволі популярною серед туристів, які не могли собі дозволити відпочинок на Західному чи Південному березі Кримського півострова [34].

Опісля закріплення в Стрілковому, російські війська змогли зайти на кілька кілометрів вглиб півдня Херсонщини і захопити півострови Ад (Чаплинський район) і Чонгар (Генічеський район). Прикметно, що після 24 лютого 2022 р. саме український КПП Чонгар стане одним із символів зради і швидкої окупації українського півдня, в тому числі – Херсона і Херсонщини. Повертаючись до 2014 р. зазначимо, що по завершенню основних подій по гарячій фазі в АТО у вересні 2014 р., Україна і її влада цілеспрямовано намагалась поновити контроль над втраченими територіями в Херсонській області. Більш конкретна домовленість з рф була досягнута через українську ДПС наприкінці листопада того ж року. Згідно з неофіційними домовленостями, росіяни обіцяли відвести всі свої війська з трьох плацдармів на півдні Херсонщини до 18:00 9 грудня 2014 р. [50, с. 153].

Попри дану росіянами обіцянку про повний вивід військ, вони її дотримались лише частково – 9 грудня була виведена важка техніка і контингент з півостровів Ад та Чонгар. Водночас, з позицій у с. Стрілкове ніхто з росіян не відходив і за ключовими об'єктами на території н.п. (газорозподільча станція і бурові вишки) зберігався їх же контроль. Тим не менш, якщо з с. Стрілкове та півострову Ад росіяни вийшли у повному складі напередодні нового 2015 р., то на Чонгарі КПП ворога не змінювався стабільно аж до початку повномасштабної війни [9].

Доволі вагомим для ворога було продовження насаджування власних кадрів в органах влади, в місцевих радах і у силових структурах Херсонщини. Особливо важливим для росіян був 2019 р. – після президентських виборів, де перемогу здобув В. Зеленський, парламентські перегони липня того ж року і місцеві плебісцити восени 2020 р. стали плацдармом для насадження в регіоні мережі агентів фсб. Окрім добре відомого экс-мера Херсона (2002 – 2012) В. Сальдо і псевдоактивіста К. Стремоусова, по-особливому активним виявився депутат ВРУ від одного з херсонських округів – О. Ковальов. Він як син місцевих бізнесменів-аграріїв на публіці декларував проблему рівноваги між різномовним середовищем в регіоні, обіцяв лобіювати інтереси херсонців і в тому числі бізнесу у Раді і т.д. Насправді ж, проросійське крило «Слуги Народу» і проросійська партія ОПЗЖ повноцінно готувалась до своїх ролей у повномасштабній війні [49, с. 147].

Поряд з цим зауважимо, що Херсонська область і Херсон протягом останніх 20 років перед повномасштабним вторгненням був тим регіоном, де проросійські сили не мали високого рівня підтримки. У порівнянні з сусідньою Миколаївщиною, Дніпропетровщиною, Одещиною, Кримом та Запоріжжям, де в 2002 р. підтримка блоку «Наша Україна» на парламентських виборах здобула друге місце в Херсонській області. Водночас, у вищезгаданих сусідніх регіонах довкола Херсону і області вона була в 1,5 – 2 рази менша [35].

Хоч тоді В. Ющенко суттєво поступився комуністам, все ж Херсонщина стала єдиною областю українського півдня, де одразу зафіксували два плебісцитних феномени. Перший полягав у тому, що прозахідний політичний блок в регіоні взяв 12 % голосів виборців. Другий – хоч це і було друге місце, але така підтримка майбутнього президента уже говорила про прозахідні погляди регіону. В 2004 р. регіон за станом підтримки прозахідних і проросійських сил розділювався навпіл. Це була суттєва різниця у порівнянні з сусідніми областями, де традиційно лідирували комуністи, регіонали та інші проросійські партії [59, с. 94].

Востаннє проросійський кандидат в українські президенти переміг на Херсонщині в 2010 р. Хоч і Віктор Янукович був відносно м'яким щодо РФ і активно просував проєвропейські ідеали, але і тут херсонці не були повністю за цього діяча. Все ж таки регіон дав йому лише 59 %, в той час як Крим – 78 %, виборці на Одещині – 74 %, Дніпропетровська область дала йому 62%, а у Миколаївській і Запорізькій областях Януковича підтримав 71% виборців у кожному з регіонів [68, с. 90].

В 2012 р. херсонці були напряму за опозиційні сили – регіонали посіли лише 29% голосів, а в сусідніх областях середній % підтримки тодішньої влади складав 40 %. Прикметно, що тоді чинний мер Херсона В. Сальдо, який балотувався від регіоналів, зміг перемогти кандидата від прозахідної партії з різницею лише у 800 голосів. Тоді ж багато локальних ЗМІ піддали сумніву перемогу Сальдо, але і її ніхто судово не оскаржував. Хоч у сусідніх областях повсюди лідирували регіонали, то на Херсонщині вони взяли за себе лише половину округів. Там де опозиція програла владі – різниця була доволі мізерна і сумнівна [72, с. 87].

В ході постмайданських виборів глави держави у травні 2014 р. Порошенко на Херсонщині отримав майже 50%, в той час як у сусідніх областях майбутній гарант отримав не більше 40%. Цікаво, що проросійський кандидат, екс-регіонал С. Тігіпко отримав в області лише 10%, а в сусідніх регіонах – 13-18 %. На виборах до ВРУ БПП і Народний фронт були лідерами виборчих перегонів, в той час як проросійський «Опозиційний блок» отримав лише 10 %, а у сусідів цей показник складав від 15 до 24%. Зважаючи на те, що в 2019 р. лідером виборчих перегонів був В. Зеленський, Порошенко на Херсонщині здобув 15%, а в сусідніх регіонах – 10-12 %. Водночас, на останніх парламентських виборах проросійська ОПЗЖ на Херсонщині здобула лише 16,5 %, в той час як у сусідніх регіонах їх підтримка коливалась від 14,7 і до 24 % голосів виборців [59, с. 94-95].

Так само вже не було підтримки і у Володимира Сальдо, який після 2012 р. вважався політичним аутсайдером. В 2015 р. його спроба увійти до міськради під гаслами політсили «Наш край» зазнала поразки. На локальних виборах 2020 р. він програв нині чинному меру Херсона І. Колихаєву з результатом в 33 % проти 63%. Того ж року ОПЗЖ на виборах в облраду отримала 20%, а прозахідні партії – понад 60 % голосів виборців. В Херсоні ОПЗЖ і блок Сальдо був у меншості, що відповідно позначилось на спротиві російській окупації в 2022 р. [51, с. 17].

З огляду на описане виникає питання – а в чому ж полягає суть херсонського політичного феномену? В першу чергу можна погодитись з позицією херсонського краєзнавця А. Санченка, який звернув увагу на перепис 2001 р., де фіксується велика частка україномовних херсонців. Їх як тоді, так і зараз є набагато більше, аніж у сусідніх областях. Винятком були Херсон і Нова Каховка, де і зберігалась питома частка переважаючого російськомовного населення. Саме на цьому аспекті п. Санченко і пояснює суть цього феномену. Ще одним фактором є потужна фермерська мережа і рух місцевих бізнесменів за захист власної землі. До прикладу, просувавши патріотичні погляди і чіткі плани щодо роботи по окрузі, фермер і меценат Федір Негой в 2012 р. попри тиск адмінресурсу, зміг перемогти і пройти до ВРУ VII-го скликання зміг перемогти свого опонента-регіонала. На такій ж основі він переміг на парламентських виборах і в 2014 р. [35].

Здавалось би, що політичної напруги в регіоні як такої і не було до 24 лютого 2022 р. Однак це не відповідає дійсності. До прикладу, коли в 2021 р. стало зрозуміло, що повномасштабний конфлікт росії проти України неминучий, ЗСУ проводили як приховані, так і відкриті навчання, в тому числі – на Херсонщині. Особливо важливим було проведення на полігонах ЗСУ в області військових навчань «Об'єднані зусилля – 2021» наприкінці вересня 2021 р. Тоді ж була активно перевірена робота українських ППО щодо можливих атак, які могли розпочатись з кримського напрямку [19].

В регіоні були посилені заходи безпеки, а місцеве СБУ все активніше почало проводити контррозвідувальні заходи, в тому числі – по лінії тимчасово окупованого Криму. Правда цього вже не було достатньо – в ТОТ АРК з березня 2021 р. постійно прибували російські ешелони з військовим майном, боєприпасами, технікою і звісно ж з багатотисячним особовим складом [49, с. 149-150].

Фіксація збільшення цього контингенту ДПСУ, СБУ, ГУР МО і іншими силовими структурами була недостатньою для того, аби приготувати область до боїв, які могли розпочатись в будь-яку мить. Слід припускати, що тих подій, які відбулись після 24 лютого 2022 р. могло і не бути в Херсоні, області і в сусідній Запорізькій, якби не кілька моментів. Насамперед зазначимо, що в інтерв'ю для видання «Українська Правда» від 18 вересня 2023 р колишній заступник командуючого ОК Південь ЗСУ генерал-майор Соколов заявив, що для оборони держави на південному напрямку було задіяно лише 1500 бійців. В це число були зараховані не лише регулярні війська, а й ТРО. Для реальної оборони Херсона та області на думку військового потрібно було задіяти хоча б дві бригади ТРО і дві мотопіхотні бригади ЗСУ. Це без врахування поліції, НГУ і спецназу [29].

Також зауважимо, що в області не було жодних надійних фортифікацій, а логістичні шляхи на підступах до окупованого Криму були розміновані в 2018-2021 рр. Звичайно, що Чонгар в сучасній субкультурі вже є ледь не локальним мемом і приводом для маніпуляцій між різними політсилами. Хтось заявляє про його розмінування, а хтось заперечує це. Водночас колишні співробітники цього КПП стверджують, що росіяни через зрадника з СБУ змогли обійти мінні поля [20].

Ранок 24 лютого 2022 р. херсонці зустріли так само тривожно, як і жителі всієї України. Паніка, страх, відсутність координації всіх сил і ресурсів, втеча чиновників і силовиків – ось такими були перші дні обласного центру і регіону в цілому. Особливо важкими були бої за Антонівський міст поблизу Херсона – головної транспортної артерії між правим і лівим берегом Дніпра в області. Зіткнення з ворогом на цій ділянці тривали з 24 лютого по 1 березня 2022 р. Звісно, що героїзм танкістів, мотопіхотинців і тероборонців поблизу с. Антонівка ніхто не забув – ці бої суттєво допомогли виграти час оборонцям Миколаєва і на якийсь час зупинити ворога у захопленні Херсона. За перший день повномасштабної війни (24.02.2022), ворогом було захоплено майже усі населені пункти на лівому березі Херсонської області, де збройний спротив тривав до кількох годин через відсутність важкого озброєння і достатньої кількості особового складу. В оточенні ворога продовжували перебувати лише Скадовськ і Залізний порт, де ще були залишки українських гарнізонів [49, с. 150].

Того ж дня була захоплена Каховська ГЕС – головний стратегічний об'єкт в області. Про ймовірне захоплення цього об'єкту йшла мова ще з 2014 р. – тоді ж було заблоковано подачу води через Північно-Кримський канал. Українська сторона це зробила заради того, щоб в економічний спосіб змусити ворога відступити з Криму і в першу чергу – не нести збитки для потреб на неокупованій території. Попри те, що кримські сепаратисти в 2015 р. безуспішно намагались ініціювати закупівлю дніпровської води (як це було весною 2014 р. – І. К.) і поновлення роботи каналу, ця ідея від уряду України 2020-2021 рр. не отримала схвалення в ЄС і США. Проти такої ідеї був і український народ [7].

Справа в тім, що згідно ст. 55 Женевської конвенції «Про захист цивільного населення під час війни» від 12 серпня 1949 р. резюмує, що «Окупаційна держава зобов'язана за допомогою усіх наявних засобів забезпечувати населення продуктами харчування та медичним матеріалами...» [10]. В такий спосіб росіяни, які свого часу також ратифікували цю конвенцію повинні були не виснажувати водні ресурси ТОТ АРК, а шукати будь-які альтернативи щодо водного постачання півострова, який суттєво постраждав від засухи в 2018-2021 рр. [50, с. 153].

Повертаючись до проблем героїчного спротиву Херсонщини зауважимо, що найбільших втрат в боях за Херсон зазнали саме ТРО. Значна частина з них була страчена на околиці міста – в Бузковому гаю, де їх останки були знайдені наприкінці 2022 р. Велика частина тероборонців з Херсона та області пішла у партизанське підпілля або під виглядом цивільного населення змогла покинути регіон весною того ж року. Безпосередня окупація області і міста Херсон розпочалась 6 березня 2022 р. – опір українських оборонців було припинено, а задля недопущення окупантів в бік Дніпра та Запоріжжя, ЗСУ і інші сили оборони закріпились на межі Херсонської та Дніпропетровської областей. На території Запорізької і Миколаївської області бої тривали з перемінним успіхом, в той час як в Херсон почали повертатись або легалізуватись проросійські політики. Серед них був і В. Сальдо, блогер і псевдоактивіст К. Стремоусов, колишній офіцер СБУ О. Кобець, а також багато державних зрадників, які втекли з України в 2014 р. Згодом в окуповану Херсонщину прибув і нардеп від провладної партії «Слуги народу» О. Ковальов, який запевняв, що він повернувся «захищати» свій бізнес [49, с. 151].

Після захоплення усіх мостів між лівим і правим берегом Херсонщини, росіяни намагались переслідувати ЗСУ на Миколаївському і Криворізькому напрямках. Це потрібно ворогу як для реалізації плану щодо просування в бік неконтрольованого Молдовою проросійського Придністров'я, так і для збереження власної боєздатності. Завдяки героїзму регулярних сил, ТРО і партизан, росіяни були зупинені на підступах до Миколаєва і на півночі області. Натомість на околиці Херсона все активніше почали прибувати окупаційні сили [42, с. 94].

Отже ми резюмуємо, що до 24 лютого 2022 р. на території Херсонщини вже мала місце російська гібридна агресія весною 2014 р. Через відсутність чітких вказівок з боку Києва і нерішучість окремих осіб на місцях, належного збройного опору в краї не було ані в 2014-му, ані в лютому-березні 2022 р. Поряд з цим, ми завжди будемо пам'ятати героїв оборони Антонівського мосту, страчених росіянами героїв у Бузковому гаї Херсона, про перші успішні операції партизан і спецслужб по ліквідації колаборантів та про те, що саме херсонці дали можливість виграти час Миколаєву і перемогти ворога в боях у лютому-березні 2022 р.

2.2. Бої за Правобережну Херсонщину в 2022 р.

Закріплення ворога на Херсонщині створило можливість ворогу отримати сухопутний коридор між окупованим Донбасом і Кримом у березні 2022 р. Останній форпост, який не давав їм можливості повністю реалізувати цей задум впав 20 травня 2022 р. Цим форпостом було місто-герой Маріуполь і його оборонці на заводі Ілліча, на Азовсталі та на інших позиціях, звідки знищувався російський окупаційний контингент. Поряд з цією трагедією там, де не було таких жахливих руйнувань і ворог стрімко намагався просуватись все ближче до Харкова, Одеси, півночі України або повністю захопити український Донецький басейн (Донбас), на півдні активно почав формуватись окупаційний режим, якому протистояв збройний партизанський і мирний протестний рух українців. Кейс з Херсонщиною є унікальним – це був перший обласний центр, котрий було захоплено в 2022 р. і єдиний, який було деокуповано в тому ж році. Яким чином це вдалось українцям і яким чином тут була вагомою пряма співпраця цивільних з ЗСУ?

Як вже писалось вище, ворог на 95 % зміг зайняти Херсон і область 6 березня 2022 р. Опісля цього росіяни поступово почали накопичувати в області три категорії штучно завезеного населення – військові, чиновники і втікачі-зрадники зразка 2014 р. Також активізувались і місцеві агенти рф, які вели відверту проросійську політику і риторику в 2014-2021 рр. Хоч і багато хто зараз засуджує відхід українських сил з міста та області у березні 2022 р., в цім випадку стає доречною думка покійного голови Херсонської ОДА (2021 – 2022) Геннадія Лагути (помер за загадкових обставин у Києві в 2023 р. – І. К.): «Так буває на війні: іноді ворогу здаються території, щоб зберегти армію, яка потім відвоює займані території та вижене окупанта зі своєї землі» [32].

На перших порах ворог не намагався глорифікувати свою присутність в Херсоні і на його околицях. Ймовірно, що це було викликано тим, що з кінця лютого і до середини березня 2022 р. між Кремлем і Банковою велись переговори в Білорусі та в Стамбулі. Оскільки їх результат не приніс врегулювання ситуації, росіяни почали переходити до закріплення свого режиму у квітні 2022 р. [13].

Цікаво, що більшу частину весни 2022 р. в Херсоні і в інших н.п. регіону ще залишались на своїх місцях українські державні стяги. Окупанти їх не знімали з флагштоків і відповідно не забороняли. Водночас на інших ділянках, парках і площах росіяни вивішували радянські прапори, в тому числі бойовий прапор 150-ї гвардійської стрілецької дивізії – той самий, який було встановлено радянськими бійцями над Рейхстагом в 1945 р. Ймовірно це і був один із ворожих символів «денацифікації», яку так активно просували в Кремлі з початку вторгнення. Тим не менш, усі ці ганчірки стабільно зривались з флагштоків невідомими українськими патріотами або підпалювались незалежно від часу доби. Намагання росіян провести каральні операції проти таких відчайдухів були марними [63, с. 42-43].

Задля того, щоб позначити свою присутність на Херсонщині і повернути її в орбіту прорадянської політики історичної пам'яті, ворог почав поновлювати декомунізовані в 2013-2018 рр. монументи. До прикладу, в м. Генічеськ 18 квітня 2022 р. російськими окупантами було встановлено більшовицького вождя В. Леніна. Аналогічним чином вони поступили і при поновленні на попереднім місці пам'ятника червоному ідолу в м. Нова Каховка. Що цікаво – при демонтажі стели і пам'ятника на честь Героїв України зі складу Небесної Сотні Майдану в Херсоні у липні 2022 р. між Сальдо і його помічником Стремоусовим виник конфлікт щодо ідеологічної заміни українського пам'ятника. Якщо ж Стремоусов наполягав на встановленні монумента на честь В. Леніна і просувати в місті прорадянську ідеологічну політику, то у баченні В. Сальдо більш доречним виглядала така заміна на російську імператрицю Катерину II [53, с. 60-61].

По захопленню херсонської мерії російським спецназом 26 квітня 2022 р. стало очевидним, що ворог прагне закріпитись на Херсонщині і адміністративно. Того ж дня було незаконно проголошено окупаційну адміністрацію – В. Сальдо очолив Херсонську обласну ВЦА (термін було вжито на зразок до його аналогів в українських регіонах – І. К.), його помічником став К. Стремоусов, а керівництво самим Херсоном було доручено колишньому полковнику СБУ О. Кобцю. 23 травня зрадник Сальдо заявив, що окупований регіон переходить у т.зв. бівалютну зону – на рівні з гривнею почав ходити російський рубль [49, с. 152].

У населення ворожа валюта не користувалась популярністю і гривня продовжувала бути в обігу аж до визволення у листопаді 2022 р. на Правобережжі. На лівому березі бівалютна зона зберігалась адміністрацією Сальдо (станом на грудень 2024 р. розміщувалась в Генічеську – І. К.) аж до середини 2023 р. [5].

Незважаючи на те, що в Херсоні і області росіяни у квітні 2022 р. поступово почали налагоджувати окупаційну адміністрацію, це не було перепорою для ЗСУ поновлювати конституційну цілісність держави в регіоні. Зокрема, 24 квітня ЗСУ змогли звільнити від окупації 8 сіл. Попередньо, 23 квітня ЗСУ завдали успішного ракетного удару по командному пункту 49-ї армії противника на території Херсонщини, де ліквідували 2-х і поранили ще кілька генералів. 27 квітня українськими ВПС було пошкоджено Херсонську телевежу задля припинення показу окупантами власного телебачення і проявлення в телевізорах херсонців вітчизняного контенту. З березня по травень 2022 р. декілька десятків разів було знищено і нейтралізовано військові склади, авіацію, військову техніку та інше майно противника на аеродромі в передмісті Херсона с. Чорнобаївка [25].

Саме ці успіхи продемонстрували херсонцям, що ЗСУ завжди є і залишається поруч з народом. Особливо активно нейтралізації противника сприяли місцеві жителі, які через чат-боти від української Мінцифри в Telegram активно повідомляли сили оборони про точні координати розміщення ворожих арсеналів в Чорнобаївці, Новій Каховці, Херсоні, Олешках і ін. н.п. області. Херсонців не лякали ані створення окупаційних органів влади, ані посилення окупаційного збройного контингенту. Зокрема, 5 березня 2022 р. жителі Херсона і області вийшли на проукраїнських мітинг з вимогами до окупантів про повне припинення вогню і негайний вихід їхніх сил з міста. Хоч і рашисти відкрили вогонь на попередження, один з херсонських поліцейських набрався сміливості та зміг з українським прапором залізти на борт ворожого БТР-80. Вчинок невідомого українського правоохоронця був зустрітий протестуючими оплесками, гаслами на пошану його вчинку і іншою підтримкою героя. Перший мітинг херсонців показав, що вони не збирались повторювати помилку кримчан та жителів Донбасу, де противника в 2014 р. зустрічали з хлібом і сіллю [52, с. 18-20].

Правда якщо в Херсоні мітинг обійшовся без жертв, то при таких же акціях на лівому березі області були і жертви. До прикладу, 6 березня 2022 р. в ході проукраїнського протесту місцевих патріотів в Новій Каховці росіяни відкрили хаотичний вогонь і змогли вбити одного та поранити ще 7 мирних українців. Наступного ж дня Херсонська обласна прокуратура порушила кримінальну справу за ознаками ч. 2 ст. 438 ККУ (порушення законів та звичаїв війни, поєднане з умисним вбивством). За даними херсонських прокурорів кількість загиблих наступного дня збільшилась. Доволі потужними були протести і в Голій Пристані 31 березня, де ставилась вимога до негайного звільнення українського мера рашистами. 3 квітня така ж акція була і в Новій Каховці. Попри жертви з боку місцевих мітингарів ще довго не могли зупинити патріотично налаштовані мирні протести. Вони проходили ледь не щодня, але опісля їх розгону в Херсоні 20 березня і 27 квітня 2022 р. стало зрозуміло, що окупанти можуть перейти до збройного знищення демонстрантів. Після 28 квітня рух опору в Херсоні та області перейшов у підпілля, яке і досі координується СБУ та ГУР МО [32].

Єдиним ефективним способом боротьби з окупантами стала їх фізична ліквідація. Її взяли на себе колишні оточенці з ЗСУ і колишні міліціанти. Також, до партизан активно долучались ДРГ зі складу СБУ і ГУР МО. Від рук українських месників не міг сховатись ані цивільний, ані колаборант-силовик. Особливо велика кількість колишніх українських поліцейських з числа зрадників була ліквідована у райцентрах регіону і на околицях Херсону. Головними і успішно ліквідованими цілями партизанів у Херсоні стали: П. Слободчиков – помічник гауляйтера Сальдо (вбитий у власному авто під час поїздки по місту 20 березня 2022 р.), 20 квітня того ж року було ліквідовано колаборанта В. Кулешова, 22 червня було підірвано авто нардепа-зрадника з СН О. Ковальова. Безпосередньо його було ліквідовано 29 серпня спільно з коханкою. Щодо О. Ковальова, то є вірогідність того, що це було виконано безпосередньо українським спецназом – зрадник був доволі впливовим серед херсонських колаборантів і мав безпосереднє відношення до розграбування херсонських аграріїв та незаконного вивозу українського зерна через російські чорноморські порти в травні – серпні 2022 р. [49, с. 153].

За сприяння партизан потрібними координатами РСЗО HIMARS знищило готель «Play Hotel by Ribas» в Херсоні 25 вересня 2022 р., де окрім російських офіцерів, був ліквідований зрадник, екс-нардеп регіонал О. Журавко. Відступаючи з Херсону, на лівобережжі за загадкових обставин (офіційно внаслідок ДТП – І. К.), 9 листопада 2022 р. загинув херсонський колаборант К. Стремоусов. Згодом його було поховано в Сімферополі [57, с. 40-41].

Відповідаючи на спротив населення, росіяни намагались залякати його через викрадення голів ОТГ та громадських активістів. Також, почали зникати і інші соціальні категорії населення. Наприкінці квітня 2022 р. ГУР МО повідомляло про 300 затриманих в Херсоні в якості заручників і про наявність концтабору в селищі Велика Лепетиха. При визволенні Правобережжя у листопаді 2022 р. в різних локаціях області було виявлено вбитих 432 українських цивільних [15].

Заручникам росіян і досі є понад 10 українських очільників міськрад та сільрад з Херсонщини. Найвідомішим заручником ворога є мер Херсона Ігор Колихаєв, який перебуває в полоні з 28 червня 2022 р. Прикметно, що через день опісля його викрадення ГУНП в Херсонській області порушило справу щодо цієї проблеми. Зауважимо, що проблема викрадення Колихаєва не лише похитнула херсонців, а й поставила проблему щодо виплат зарплат у бюджетних установах, де третина з них опинилась під загрозою. Справа в тім, що І. Колихаєв ніс відповідальність за електронні ключі по виплатах у бюджетній сфері міста. Аби не допустити катастрофи, 7 липня 2022 р. його повноваження стала виконувати міська секретарка Г. Лугова. Опісля звільнення Лугової у червні 2023 р., вона намагалась поновитись через суд, але програла його через умови військового стану [22].

Повертаючись до Колихаєва зауважимо, що його доля після арешту була довго невідомою. Його бачили в тюрмах Херсону, а з лютого 2023 р. – в селищі Чаплинка і десь на Чонгарі, де також були СІЗО. У списках на обмін полоненими п. Ігоря було включено 17 вересня 2023 р. Це відбулось за прямого втручання МЧХ і ряду інших невійськових організацій, які активно займаються даною сферою. В грудні 2024 р. з'явилися відомості про те, що мер Херсона перебуває в таємному СІЗО тимчасово окупованого Сімферополя, де часто зазнає знущань [15].

Поряд з тим як українські мери викрадались і арештовувались весною-влітку 2022 р., ворог починаючи з травня розпочав кампанію по примусовій паспортизації. Зокрема, 25 травня ватажок Кремля видав указ про спрощену процедуру отримання паспорту рф для населення Херсонщини. Це було повторення указів диктатора доби гібридної війни з Україною в 2014 – 2021 рр. Згодом, права рука Сальдо Стремоусов заявив, що діти, які народились на окупованій Херсонщині після 24 лютого 2022 р., в тому числі і діти-сироти будуть автоматично визнаватись росіянами. Задля заохочення місцевих до прийняття окупаційного аусвайсу Стремоусов зробив анонс про те, що на початок червня було зареєстровано 10 тис. заяв на отримання російських паспортів. Звісно, що це була маніпуляція [31].

Протягом всієї весни 2022 р. гауляйтер Сальдо і його команда активно просували ідею про утворення «ХНР» — «Херсонської народної республіки». Оскільки місце ігнорували як її, так і сам факт окупації, ворог вдався до конкретних спроб легітимізувати себе лише після викрадення Ігоря Колихаєва. До прикладу, 29 червня 2022 р. Стремоусов анонсував початок підготовки окупаційної влади до т.зв. «референдуму про приєднання до росії». 4 липня 2022 р. херсонські колаборанти утворили свій «уряд» для управління окупованим регіоном згідно норм російського законодавства. Очільником нелегітимного органу влади став колишній російський чиновник з Калінінграду С. Єлисєєв, а його замом (віце-прем'єром) став також калінінградець В. Беспалом. Віце-прем'єрське крісло по аграрних питаннях зайняв екс-нардеп ВРУ О. Ковальов [27].

Курувати незаконний перехід з українських стандартів освіти на російські було уповноважено «міністра освіти і науки» окупованої Херсонщини М. Родікова – приїжджого з рф чиновника. Правда якщо на Правобережжі освітні стандарти країни-агресора реалізувати не вдалось за тих причин, що на співпрацю пішло лише 3 директори з м. Херсона, то на лівім березі ця робота насильно була завершена всередині 2023 р. Правда якщо середня освіта опинилась в повній окупації, то вишам і коледжам Херсону вдалось евакуюватись вглиб держави, в тому числі і Херсонському державному університету (ХДУ). Його викладацький і студентський склад релокувався в Івано-Франківськ весною 2022 р. [49, с. 153].

Загалом, ситуація на Херсонщині влітку 2022 р. ставала все важча і важча. Особливо посилилась гуманітарна криза – в місті ставало важче з продуктами, ліками і іншими предметами першої необхідності. Мова якісний мобільний і інтернет-зв'язок навіть не йшла через активні бойові дії. Спроба окупантів впровадити власного оператора зв'язку не була вдалою. Життя херсонців стало справжнім виживанням і тому ЗСУ не могло стояти осторонь – воно діяло. З отриманням західних РЗСВ, удари HIMARS по арсеналах, логістичних об'єктах, ангарах з технікою, знищення командних пунктів, казарм стало щоденною нормою для Херсонщини по обидва береги Дніпра. Ключовими цілями слід вважати знищення кількох автомобільних і одного залізничного мосту через Дніпро, а також виведення з ладу летовища в с. Чорнобаївка [6].

Хоч і бої ЗСУ вело переважно з трьох напрямків, це не означало, що вони були виключно позиційними. Якщо 31 березня 2022 р. вдалось визволити 11 сіл, то 14 липня того ж року було анонсовано про 44 н.п. правого берега Херсонщини від початку окупації, 2 серпня – 53 н.п. Херсонської області. Де-факто, якщо весною Україна найбільше віддавала сил за утримання Півночі і Харкова, то з квітня збільшила свої наступальні можливості на півдні і вдало утримувала позиції на Сході. До середини серпня 2022 р. ЗСУ першочерговою задачею вважалось знищення всієї логістики і постачання противника на Херсонському фронті, щоб 29 серпня перейти у вирішальний контрнаступ на цій ділянці фронту. З вересня 2022 р. Правобережна Херсонщина визволялась з 12 напрямків [72, с. 87-88].

Те, що ці бої були одними із найважчих підтверджує і опитаний нами в ході дослідження боєць ЗСУ зі складу 24-ї окремої механізованої бригади імені короля Данила з позивним «Майор», який стверджував, що: «На Херсонському напрямку ми були якраз в період відомого контрнаступу. Задача нашої бригади була, як кажуть москалі, «отвлекающий маневр». Тоді ми на себе відтягували основну силу ворога. Якраз тоді і найбільше ми були на «нулі» — 18 днів. Тоді ж ми і переправлялись через р. Інгулець. В нас тоді залишилась одна переправа, решта у всіх бригад вже були понтонні. От тоді було важко. Лише 18 км, які треба було йти до позицій. Точка евакуації була далеко» [2, арк. 2].

Фактор раптовості змусив колаборантів за негайною вказівкою Кремля розпочати процес підготовки до незаконного плебісциту щодо анексії регіону росією. Схожі вказівки отримали гауляйтери в Мелітополі та очільники ЛДНР. 20 вересня 2022 р. В. Сальдо заявив, що «референдум» в області як і в інших зайнятих росіянами територіях України запланований на 23-27 вересня 2022 р. Попередньо можливості проведення цього заходу в Херсоні і в області активно обговорювалось зрадниками ще у липні того ж року [63, с. 27-28].

З розуміння того, що росіяни більше не будуть здійснювати наступальні операції на Південно-Бузькому напрямку, 21 вересня 2022 р. В. Сальдо незаконно приєднав окремі окуповані росією ОТГ Миколаївської області і оголосив їх частиною окупованої Херсонщини. Опісля цього там з поспіхом були організовані муніципалітети за російським законодавством – в с. Олександрівка і в м. Снігурівка Миколаївської області. Тому й не дивно, що нелегітимний плебісцит, який відбувався 23-27 вересня 2022 р. на Херсонщині і ще трьох регіонах України відбувався з надзвичайно низькою явкою виборців і з критично високими фальсифікаціями результатів. Переважаюча більшість населення регіону знало про нього максимум з соцмереж, а в окремих випадках людей заставляли голосувати не виходячи з дому під дулом рашистів з АК-47. Однак, навіть при всіх можливих фальсифікаціях, 27 вересня 2022 р. за даними ЦВК рф Херсонщина показала найменший з чотирьох результатів цього «референдуму»: 87, 05 % голосів проти тих же 99 % у окупованій Донеччині, 93 % у захоплених територіях Запоріжжя і 98 % у луганських сепаратистів [49, с. 154].

Звісно, що порахувати реальне число тих, хто голосував і зараз складно – окупанти не контролювали повністю жоден з чотирьох регіонів, за винятком Луганщини, де в липні вони досягли результату 98 % окупаційного контролю площі української області. Переважаюча кількість жителів Херсона і області покинули свої домівки у період з березня по липень 2022 р. Сотні сіл залишились безлюдними внаслідок активних бойових дій, в тому числі і через загиблих мирних жителів під російськими обстрілами. Прикметно, що опісля плебісциту багатьох його організаторів було арештовано СБУ в листопаді 2022 р. [57, с. 32-34].

Звісно, що такі речі не були сприйняті як законні процеси усім демократичним світом. Підтримка цих процесів в самій росії була мінімальною і тому Кремль вдався до маніпулятивних заходів, щоб підвищити їх значимість в соціумі за тим же сценарієм, який був в Криму в 2014 р. По-перше, В. Сальдо спільно з очільником окупованого Запоріжжя Є. Балицьким подали для підпису в Кремль прохання щодо «включення» окупованих територій до складу рф. По-друге, формально протягом 28-30 вересня лднр (з 22.02.2022 р.), так і два українських південних регіони вважались росіянами «незалежними державами». Цю процедуру було необхідно впровадити для того, щоб діючи за кримським сценарієм 30 вересня 2022 р. в Георгіївському залі Кремля всі чотири гауляйтери і володар Кремля закріпили цю анексію де-юре [49, с. 155].

Звісно, що весь процес щодо анексії українського Донбасу і двох областей півдня у вересні 2022 р. був влаштований всупереч міжнародного права і українського виборчого законодавства. Окрім ООН у відповідній резолюції від 12 жовтня 2022 р., плебісцити засудили всі держави ЄС, США і десятки держав демократичного світу. Міжнародна спільнота розглянула цей акт як відверту агресію рф та зазіхання на український суверенітет. В ООН Кремль підтримала лише Республіка Білорусь і КНДР [21].

Тим не менш, для сил оборони України незаконний плебісцит на Херсонщині не був тією перепорою, яка б могла зупинити визвольну операцію на Правобережжі. Ці дії відбувались паралельно до Слобожанської (Харківської) наступальної операції ЗСУ, яка охоплювала весь схід і північ Харківської області, північні райони Донецької і окремі н.п. на Луганщині. Опісля оборони Києва і визволення Півночі 24 лютого – 2 квітня 2022 р. це був найбільший успіх ЗСУ протягом всього 2022 р. Операція була проведена у два етапи – 1-й мав місце з 6 по 12 вересня 2022 р., а другий – з 12 вересня по 2 жовтня. В ході цієї операції ЗСУ змогло звільнити понад 500 н.п. у трьох областях, а Харківська область зокрема була зачищена на 98 %. Власне на території Луганщини були утворені майбутній плацдарми для подальшого визволення області від російського нацизму і для стримування ворога на цьому напрямку фронту на Донбасі [68, с. 13].

Визвольна операція на Правобережній Херсонщині розпочалась паралельно до операції на Слобожанщині і тривала до 11 листопада 2022 р. Операція завершилась визволенням м. Херсон від рашистів та деокупацією Правобережжя Херсонщини, що становило 40 % від всієї площі області. Колаборанти встигли за кілька днів до заходу українських сил покинути місто і релокувати свої ресурси, в тому числі весь чиновницький апарат в м. Генічеськ – досі діючу столицю окупованої лівобережної Херсонщини. Опісля відступу на лівий берег гауляйтер Сальдо посилив тиск на місцеве населення, збільшив кількість арештів, конфіскації майна та ввів більшу цензуру над ЗМІ, в тому числі і в соцмережах. Хоч і на лівім березі пройшли нелегітимні вибори у вересні 2023 р., прямого обрання губернатора Херсонської області так і не відбулось. Кремль боявся непопулярності Сальдо серед таврійців і офіційною маніпуляцією, яку застосував окупант щодо цього питання була проблема безпеки [5].

Окрім того, що території природніх заповідників в Асканії-Новій і на Кінбурзькій косі були ворогом понищені та розграбовані, головною катастрофою в регіоні після визволення Правобережжя слід вважати підриг росіянами Каховської ГЕС. Трагедія мала місце в 2:50 6 червня 2023 р. – тоді інженерні загони ворога підірвали дамбу і інші споруди станції. Протягом кількох тижнів затопленими залишилась понад 600 км² Херсонської області по обидва боки Дніпра. Понад 50 населених пунктів області, включно з окремими районами Херсона опинились затопленими. Масштаби збитків від вибуху і досі підраховуються спеціалістами. За найскромнішими оцінками вони становлять понад 14 млрд. \$ [70, с. 7-8].

Підриг Каховської ГЕС поставив проблему постачання води як у ТОВ АРК, так і для Запорізької та Дніпропетровської областей. На водах Каховського водосховища трималась система водопостачання в м. Кривий Ріг і кількох сотень н.п. на півдні і центрі України в радіусі до 200 км від епіцентру катастрофи. Знищення водосховища відновило природнє русло Дніпра зразка 1940-х рр. Поряд з цим, вибух позбавив водного постачання окупований рф Крим. Постачаючи незаконно воду в 2022-2023 рр., росіяни вдруге за час війни позбавили жителів окупованого Криму води для власних і технічних потреб [74, с. 10].

Знищення Каховської ГЕС росіянами унеможливило ЗСУ провести на цій ділянці фронту форсування Дніпра та розпочати контрнаступальну операцію по визволенню лівобережної частини Херсонщини. Опісля того як контрнаступ ЗСУ на Запоріжжі і на території Західного Донбасу в червні – вересні 2023 р. зазнав фіаско через недосягнуті цілі і надважкі втраті особового складу, техніки та спорядження, тактика ЗСУ зазнала нових коректив. Генштаб прийняв рішення про те, що з врахування погіршення безпекової ситуації на правому березі, у жовтні 2023 р. українські війська пересуваючись між херсонськими островами Дніпра, розпочали операцію по закріпленню на лівім березі Херсонської області [17].

20 жовтня 2023 р. стало відомо, що окремі частини ТРО за підтримки ССО змогли закріпитись в с. Кринки Олешківської МТГ Херсонського району Херсонської області. Попередньо у серпні – вересні 2023 р. бійці ГУР МО, ССО і морські піхотинці проводили рейди в районі с. Пойма та Козачі Лагері у вищезгаданому квадраті. Якщо плацдарми в с. Пойма перестали існувати на початку січня 2024 р., то оборона плацдарму в Кринках тривала з 20 жовтня 2023-го по 16 липня 2024 р. Ворог щодня намагався знищити цей плацдарм авіацією, артилерією або посилав штурмові групи при підтримці бронетехніки. На цім плацдармі ворогу активно протистояли не лише ТРО чи спецназівці, а в першу чергу бійці 30-го окремого корпусу морської піхоти ВМС ЗСУ. Згодом, за інформацією ЗМІ стало відомо, що весь час боїв на плацдармі ЗСУ втратили 262 бійців загиблими, а ще 788 бійців ЗСУ вважаються зниклими безвісти [11].

Отже, ми констатуємо, що битва за правобережну Херсонщину розпочалась з 1 березня 2022 р. і тривала до 11 листопада того ж року – до офіційного часу звільнення Херсону від російської окупації. Битва за Правобережну Херсонщину – це не лише військові дії і інші заходи по визволенню краю від рашистів, а й мужній спротив цивільних в мирних демонстраціях березня – квітня 2022 р.. Також, це і відмова від російського громадянства і співпраці з колаборантами, участь в ліквідації російський чиновників, зрадників та військових, передача координат для артилерії і авіації через офіційні чат-боти ГУР МО і Мінцифри, партизанський спротив збройно та через поширення проукраїнських листівок і т.д.

Розділ 3. Просторова компетентність: теоретична складова для уроків історії

На сучасному етапі методики викладання історії ключову роль відіграє компетентнісний підхід. За рахунок нього ми чітко формуємо в дітях готовність оперативно діяти в будь-яких ситуаціях та формуємо в них свідомих громадян, які готові стати на захист державі як збройно, так і інформаційно чи економічно. Водночас пам'ятаймо, що поряд з громадянською та хронологічною, особливо вагомою є просторова компетенція. Це стало особливо актуальним опісля того як розпочалось повномасштабне вторгнення РФ в Україну 24 лютого 2022 р. Сьогодні ледь не кожен другий користувач соцмереж відстежує офіційні зведення Генштабу з картами або переглядає мапи порталу Deepstate. Оскільки дана спільнота є найбільш оперативна у своїх щоденних зведеннях, її популярність є міжнародною і гідно оціненою в Україні. Саме завдяки їй в школах суттєво зріс інтерес як до географії, так і історії, в тому числі мілітарній. Окремо зростає роль історичної географії, вміння вести глибоку аналітику та робити прогностичні висновки щодо потенційно можливих ситуацій.

Вміти застосовувати теорію в практиці – це вимоги життя. Власне поняття компетенцій було введено в загальний оборот Міжнародною організацією праці наприкінці 1980-х рр. Це була одна із новітніх вимог ринку праці щодо технічних можливостей випускників різних освітніх установ [85, с. 13].

В компетентнісному підході в освіті є такі як ключові, предметні та загальногалузеві. Частина з них набувається протягом всього навчання, а ось предметні зосереджені на конкретній навчальній дисципліні. Основними загальнонавчальними є розумові та мовленнєві, а в складі предметних є: хронологічні, просторові та спеціально-історичні. В процесі пізнання факти, події та явища ми вивчаємо з позицій історизму, який спрямовує погляд на шлях людських цивілізацій в конкретно взятому просторі та часі. До прикладу, в XVII ст. ми вивчаємо Гетьманщину, а в XIX ст. – Галичину в складі Австро-Угорщини, в той час як в 1918 – 1919 рр. – існування в цих краях ЗУНР [51, с. 25].

Вивчення будь-якого історичного явища передбачає, що вчитель повинен навчити своїх учнів як вміти встановити обстановку історичної події, так і дати їй вичерпну характеристику. Учні повинні мати усвідомлення про те, що історичні процеси будуть їм зрозумілими краще тоді, коли в них є орієнтир у просторі цього часу у географічній площині. Відсутність такої орієнтації – це проблема, яка може стати перешкодою для якісного засвоєння того чи іншого матеріалу. Методисти констатують, що створення вірних уявлень в учнів про локацію історичних подій має не менше значення, аніж вироблення реконструкцій про події у часі (стрічка часу). Територія завжди є епіцентром будь-якої події, а природні умови та рельєф зазвичай вирішує їх перебіг. Індивід постійно знаходить себе у географічному фронтірі, який відчуває на собі і бачить його у відповідних параметрах.

Сприйняття простору є вагомим нішею в людському світогляді. З іншого боку, методисти та вчителі-практики відзначають, що великі потенціали картографії в історичній освіті належним чином не використовуються. Що власне є просторовою компетенцією? По-перше, це ті знання, які на належному рівні можуть забезпечити розуміння простору як протяжності без меж та формують уміння володіти картографією. По-друге, ці знання психологічно забезпечують готовність творчо та відповідально апробувати набуті уміння на практиці [67, с. 25 – 26].

Просторова компетенція є основною предметною і водночас провідна у шкільній географії. В такому симбіозі вона утворює науку про сутність карт, їх класифікацію та формування картографічних умінь і навичок. Вона забезпечує потребу в усвідомленні орієнтирів у соціально-економічних, природних та громадсько-політичних процесах в межах України та закордоном. Ця компетентність сприяє у вихованні підприємливих господарів, законослухняних громадян та формує в дітях природозберігаючу свідомість [87, с. 24].

Проблема формування цієї компетенції є як питанням методики викладання географії, так і викладання історії в школі. Питання можливостей роботи з картою на уроках історії є завжди актуальним і з появою таких понять як онлайн-карта, інтелект-карта та OSINT-аналіз – потреба в її вдосконаленні зростає. Без наочності як такої історія і особливо історична географія не є можлива [37].

За таких обставин ця компетенція має міжпредметну основу, де ключовим поняттям є історичний простір. Він формується як результат взаємодії соціального та географічного просторів, де ваговою складовою є минула соціальна реальність. Вона існує і постійно має зміни в часі. Нею ж забезпечується просторова уява суспільства. Історичним простором в науці визначається форма координації різних суспільних об'єктів та явищ, які є культурними феноменами всього того, що є частиною нашого буття – форми, локації та їх взаємодії. Тобто всі ці речі перебувають у контакті між собою, де простір охоплює усі реалії минулого, котрі мають територіальну протяжність в межах усіх держав, культур, соціумів та видів (типів) соціально-економічних систем [51, с. 25-26].

Яким ж є історичним простір? Це не є будь-яка площа, а лише її частина яка стала об'єктом уваги і потреб людини як освоєна нею ж або свідомістю. Специфіка просторової компетенції в історичній освіті полягає в тому, що на відміну від географії історія має орієнтир на вивчення впливу географічного чинника на історичні процеси. Саме географічні знання в історії сприяють становленню причинно-наслідкових зв'язків подій, які були в минулому і дозволяють краще розуміти процеси сьогодення [68, с. 26].

В межах основних складових предметних компетенцій бачимо, що в них є основна база знань, навичок, умінь і цінностей, які є всередині просторової компетенції на уроках історії. Зокрема, використовуючи знання і уміння учнів з географії на уроках історії, вони глибше можуть розв'язувати реальні життєві ситуації. Також, згідно з освітніми стандартами нашого часу, вчитель має в процесі викладання історії формувати в учнів поняття про історичну площину у формі простору, карт, топоніміки, давати уяву про роль історичної реконструкції шляхом роботи з картами, пояснювати епоху шляхом географічних назв та особливостей зведення тих чи інших споруд на логістичних шляхах (сторожові вежі, замки, фортеці, укріплені церкви та монастирі і т.д.). Важливо, щоб в учнів зберігалась уява про історичні процеси, де постійно змінювались назви держав, лінії кордону, пропускних пунктів, основних логістичних шляхів морем, сушею та річками. Тобто в сумі ми готуємо їх як логістів у часі та просторі [47, с. 18-19].

За допомогою матеріалів картографії учні можуть досліджувати історичні процеси диференційовано. Що це означає? По-перше, таке дослідження буде здійснюватися як з позицій локальної історії, так і всесвітньої, державної, регіональної та військової. По завершенню роботи з картою учні мають зафіксувати основну інформацію, яка зафіксована на джерелі. Вагомо, щоб вони вміли зафіксувати якою є зміст карти, яка відбита в ній дійсність, який в ній простежено хронологічний період (рамки), історичні події (їх передумови, хід та наслідки), масштаб карти, головні умовні позначки і уміти їх розшифрувати [86, с. 179].

Складовими просторової компетенції є і ціннісні орієнтири. До прикладу, це вплив географічного середовища на процес, історична карта як інтерпретація того чи іншого процесу дослідниками, роль просторової уяви в розумінні минулих епох та усвідомлення часу і простору як безкінечності, яка вивчена людиною через практичну або теоретичну складову. Не менш важливим є і розуміння простору в залежності від рівня його усвідомлення індивідом та потребами громадськості.

Формування просторової компетенції здійснюється через уроки історії та географії шляхом роботи з таким матеріалом як карта. Вона є умовним образом поверхні у зменшених масштабах з використання умовних географічних одиниць. Для того, щоб виконати таке зображення, треба різні картографічні проекції без викривлення на площі, яка буде відображати ту чи іншу поверхню землі. Характерні риси карти – це її виконання площині, єдині одиниці вимірювання, які є результатом застосування конкретно взятих масштабів, умовних знаків та узагальненого образу реалії [67, с. 26-27].

Карта формує конкретну структуру, де є назва, масштаб, картографічна сітка, легенда та елементи змісту. Через назву карти можна зрозуміти основний зміст (тему) об'єкту, який вивчається. Предметом в такому випадку є процеси довкола конкретно взятої площини. Масштаб відображає зменшені розміри того, що є в повному обсязі в оффлайн-режимі. Легенда презентує собою логічну основу карти і є дешифратором усіх умовних знаків, де позначені висоти, водойми, шосейні дороги, залізниці, залізничні станції, будинки, культові споруди, військові об'єкти, складські приміщення, об'єкти бізнесу та критичної інфраструктури [85, с. 137].

За допомогою картографічної сітки, де є градусна сітка глобусу на карті, ми спільно з учнями визначаємо точні географічні координати об'єкту чи явища, яке відбулось в минулому або може відбутись в майбутньому. Тобто без карти формування просторової компетенції на уроках історії не матиме жодного практичного та теоретичного змісту [51, с. 27].

Історична карта виступає головним джерелом для вивчення кількісних і якісних характеристик історичної події чи явища. Воно презентує собою один з основних джерел для історика. Навчальна історична карта – це є один з способів умовно-графічної наочності, яка сприяє закріпити хронологію подій, показує міжпредметні зв'язки і дозволяє показати закономірності тих чи інших історичних процесів. Історична карта – це і одна із версій інтерпретації подій конкретним істориком або групою істориків, які є спеціалістами у даній тематиці. Як засіб вивчення історії, карта є вторинним джерелом. На відміну від картин та скульптур, карта не дає конкретного бачення події, а скорше відтворює просторово-часовий її фронтір і доповненням до тексту (опису) явища [94, с. 178].

Загалом, історична карта створюється на географічній основі та є зменшеним узагальненим образно-знаковим зображенням відповідних подій і періодів історії. Зображення демонструється на площині у певних масштабах з врахування розміщення об'єктів у просторі. Карти є умовними і відповідно показують локації як поле історичного процесу, де є хронологічність, логічність та високий вміст інформативності. Окрім карт, на уроках історії також можна задіяти картосхему, плани місцевості, навчальні (контурні) карти, схеми логістичних шляхів, плани міст та сіл і ін. [86, с. 19].

Особливо важливими є картосхеми. Вони сприяють у розкритті внутрішніх контактів подій та явищ, які досліджуються в школі. Ці мапи на фізико-географічній основі створюються у формі схем, спрощуються у відповідно до загальної уяви про події чи явища (карти-схеми «Битва під Корсунем 1648 р.», «Полтавська битва 1709 р.», «Битва під Бородами 1944 р.»). Можна також їх виготовити самостійно і для краєзнавчих цілей. До прикладу, на планах місцевості чи н.п. зробити реконструкцію на подібні карти-схеми [84, с. 42].

Особливо вагомими є карти місцевості. Вони є спрощеними обрисами парків, лісів, водойм, полів, вулиць, хуторів і т.д. В основі цих планів є картографічна площа реальної місцевості. Тематика цих планів є ледь не головним підручним інструментом в організації екскурсій в позашкільній діяльності вчителя. Контурними картами можна перевірити якість засвоєння учнями тієї чи іншої теми. Вони є вагомим засобом практичного вивчення історичних процесів та сприяють розвитку пізнавальної діяльності учнів. Водночас зауважимо, що контурні карти дають свій результат лише тоді, коли є систематизація і що головне – цілеспрямованість такої роботи. Тобто будь-якої нагоди чекати не варто. Ми як вчителі повинні чітко обирати тематику уроків, яка глобально найкраще підходить до вивчення битв, соціально-економічних особливостей регіонів (Галичина, Наддніпрянщина, Закарпаття, Волинь, Донбас, Крим), політичних подій, реконструкцій громадських заходів і т.д. [86, с. 46].

Контурна карта – це засіб, який використовується для закріплення нового для учнів матеріалу на уроці, може бути домашнім завданням або актуалізацією опорних знань. Поряд з цим, таку карту можна використати одночасно для вивчення декількох тем. Орієнтир буде ставитись на різні етапи заповнення. Її можна буде заповнювати як оффлайн, так і за допомогою сучасних цифрових технологій. Багато в чому тут будуть в нагоді атласи, які є попереднім засобом для орієнтиру учнів в просторі та сприяє засвоєнню основних особливостей карти на конкретному історичному періоді. Зокрема, в межах нашої теми таку карту можна витягти з даних порталу DeepState, де можна відслідкувати хронологію подій у битві за Херсон в 2022 р. ледь не щоденно [25].

Загалом, робота з електронною історичною картою сприяє у формуванні картографічних вмінь та навичок. Така діяльність спрощує процеси запам'ятовування історико-географічних назв, об'єктів, локацій, дає глибше розуміння контексту подій і дозволяє бачити видозміни довкола місцевості. Окремо скажемо, що тут стають в нагоді можливості Google-карт, які дозволяють порівняти місцевість як в 2014-му, так і в 2022-му рр. або й роками раніше. Особливо це є актуально в темах про війну на Донбасі в 2014 – 2021 рр. [84, с. 88].

Отже ми констатуємо, що просторова компетентність – це вміння учнів орієнтуватись в часі та просторі для того, щоб локалізувати подію, визначити вплив географічного чинника на історичні процеси і у висновку дати оцінку перевагам та недолікам всієї події мовою карти, картосхем та карт місцевості. Просторова компетенція першочергово формується на уроках географії, а на уроках історії – отримує додатковий функціонал, який є вагомим у розумінні глобальності події та її оцінці дослідниками. Без просторової компетенції учні не можуть розуміти хронологію подій, не можуть уявити або творчо сформувати перебіг події, її природні умови, рельєф місцевості, дату та не в силах

Робота з картами на уроках історії – це полегшення процесів фіксації учнями основних історико-географічних назв, подій та особливості їх передумов та наслідків, перетворення роботи з джерелами на цікавий інтерактивний процес, який робить уроки змістовними і дієвими. Робота з таким корпусом джерел – це попередня профілактика і перевірка учнів на здатність критично мислити в екстремальних ситуаціях як в тилу, так і фронті повномасштабної війни з рф.

Розділ 4. Методика роботи з темою на уроках історії і у позакласній роботі вчителя

Будь-яка тема з історії України у школі не може обійтись без якісного методичного інструментарію. Так і у випадку з обраною спільно з науковим керівником проблематикою – без продуманого інструментарію, цю тему буде складно пояснювати нашим майбутнім учням 11-го, а згодом і 12-го класів. За цих обставин, заключний розділ нашого дослідження буде присвячено тому, щоб у майбутньому ми могли якісно, доступно і з користю розповідати про Херсонщину, її історико-географічне становище і про те, якою ціною Херсон та уся правобережна частина області була визволена від окупантів в 2022 р.

Важливо знати не лише подвиги ЗСУ, а й цивільних активістів, партизан і тих сміливих людей, які ціною життя відмовлялись від співпраці з окупантами. Дітям потрібно мати чітке усвідомлення того, що битва за Правобережну Херсонщину в березні – листопаді 2022 р. – це складна сторінка в історії, яка потребує меморіалізації і винесення певних уроків на майбутнє. Оскільки обрана для дослідження проблема ще не є методично розроблена для вивчення уроків історії України у школі, вона буде розглядатись в межах теми «Широкомасштабне вторгнення російських військ на терени України: перебіг, результати».

Так, тема, яку ми взяли для дослідження буде лише одним з питань в ході уроку. Однак, навіть тут є широке поле для того, щоб опрацювати її як в ході уроку, так і в позаурочний час. Це стосується як того, що ми дбаємо і оптимізуємо підхід до вивчення доволі великого багажу знань, так і працюємо над тим, щоб у дітей зберігався широкий кругозір. Особливо це важливо в епоху інформаційних воєн, які не припинялись ще з 1654 р. і тривають по сьогодні. Понад 470 років цього протистояння є досі відчутними і битва за Херсонщину, яка триває по наші дні – тому приклад. Вона триває не лише збройно, а й дипломатично та інформаційно. Тому розглядаючи досліджені нами події вагомо, щоб кожен компонент української перемоги на Правобережній Херсонщині 11 листопада 2022 р. був вірно поданий, пояснений і усвідомлений нашими вихованцями [90, с. 530].

Поряд з цим відзначимо, що ця тема стосується не лише 11-го класу. Її також можна використати і у 8-му та 10-му класах на уроках історії. До прикладу, вивчаючи тему «Участь Гетьманщини в Північній війні. Конституція П. Орлика», ми можемо порівняти вагомість регіону як за Кримського ханства, так і у сучасних геостратегічних реаліях. Ставлячи дітям в приклад функціонування на території Херсонщини двох запорізьких січей (Кам'янської в 1709 – 1711 рр. та Олешківської 1711 – 1728 рр.), ми можемо провести певні аналогії з 2014 та 2022 р. Зокрема, наголошуючи на існуванні таких фортифікаційних об'єктів у XVIII ст., учні не лише охарактеризують їх значення, а й можуть зробити певні висновки щодо ситуації в сучасній російсько-українській війні (2014 – ?). Зокрема, зробити певні акценти щодо недостатньої кількості військ і укріплених позицій на Херсонщині в 2014-2021 рр., що і дало ворогу змогу доволі швидко [81, с. 137].

У випадку таких геостратегічних порівнянь і аналогій, важливою стає робота з картою, інформацією з перевірених джерел та інфографікою. По-перше – можна порівняти карту Кримського ханства першої половини XVIII ст. і карту Херсонської області зразка 2014-2021 рр. Учні можуть порівняти стратегічне становище регіону в різні періоди і провести позначення стратегічних об'єктів в ході тих конфліктів, які мають відношення до вищезгаданих хронологічних рамок. Вагомо, щоб інформація про оборонні позиції була взята з перевірених джерел.

По-друге, на основі даних з відкритих джерел і перевірених друкованих видань, учні можуть сформувати інфографіку щодо:

- причин і передумов битви за Правобережну Херсонщину в 2022 р.;
- порівняти стратегічне становище Херсонської області в XV-XXI;
- найуспішніших акцій партизанського руху на Херсонщині в 2022 – 2025 рр.;
- проаналізувати кожен з етапів деокупації правого берега Херсонської області весною – восени 2022 рр.;
- визначити найвагоміші цілі ЗСУ на Херсонщині в 2022;
- визначити ключових героїв визволення Херсону і області на правому березі від рашистів в березні – листопаді 2022 р. [60, с. 311-312].

Звертаючись до періоду активного заселення Херсонщини в добу імперської колонізації наприкінці XVIII-го – на поч. XX ст., слід знайти і певні аналогії з штучним наповненням привозного російського контингенту в 2022 – 2024 рр. Зокрема, працюючи з матеріалами ЗМІ, підручником та перевіреними джерелами на YouTube (в тому числі медіа-ресурси Радіо Свобода, Радіо NV і т.д.), можна відтворити не лише карту заселення Херсонщини, а й у зошиті чи на аркуші А4 учні можуть відтворити таблицю як колонізацію краю, так і про штучне заселення росіянами області в роки Голодомору 1932-1933-го рр., так і в добу повномасштабної війни. Вагомо порівняти причини, передумови, хід цих процесів, їх наслідки тепер і потенційно можливі результати в майбутньому [64, с. 203].

Якщо ми перейдемо до більш конкретних речей, які пов'язані з обраною нами темою, то варто розпочати з актуалізації. Зокрема, коли ми з учнями вивчатимемо тему «Збройна агресія Російської Федерації проти України», важливо розглядати її дещо ширше, ніж просто агресія в Криму та на Донбасі. До прикладу, слід розповісти про захоплення окремих територій Херсонської області на Чонгарі, захоплення півострову Ад і захід противника в село Стрілкове, яке він займав з 15 березня і до кінця грудня 2014 р. Окрім розповіді вчителя, фотографій з місця події і карти Херсонської області, варто також долучити:

- відеорепортажі від Радіо Свобода про даний інцидент;
- інтерв'ю і спогади очевидців про події на Півдні Херсонщини весною – в грудні 2014 р.;
- інфографіку (знайти в мережі або виготовити власноруч) [60, с. 312].

Для розуміння ситуації, яка була провісником повномасштабного вторгнення рф на Херсонщину, варто звернутись і до документальних фільмів. В рамках нашої теми в нагоді стане документальна стрічка «Українські шерифи» (реж. Р. Боднарчук, 2016). Відзнятий в 2014/2015 рр. в селі Стара Збруївка на лівому березі Херсонської області фільм був настільки якісним, що у вересні 2016 р. його було номіновано від України на премію «Оскар» у номінації найкращий фільм іноземною мовою. В нім було передано реальна історія села на Херсонщині, яке в 2014 р. організувало самооборону для відсічі російським десантникам [23].

Оглядаючи цю стрічку, учням вона може стати в нагоді для пошуку відповідей на наступні запитання:

- якими були мотиви селян на лівобережжі Херсонщини взятись за самооборону ще в 2014-му році?
- чи стала криміногенна ситуація в регіоні важча після початку російської гібридної агресії?
- чи зазнали еволюції (змін) політичні погляди місцевого населення?
- як сприяла місцева влада помічникам дільничного, які стали героями стрічки?
- чи відома доля цих героїв після 24 лютого 2022 р.?

Щодо останнього питання, учні можуть віднайти через відкриті джерела віднайти інформацію про те, що один з головних героїв потрапив до росіян в полон у березні 2022 р. Це був староста села Стара Збруївка – Віктор Маруняк, який зміг потрапити на неокуповану територію держави лише у травні того ж року [16].

В такий спосіб як через документальну стрічку, так і через віднайдені матеріали зі ЗМІ за 2022 р., можна відслідкувати ті прогнози, які бачили херсонці ще в 2014-2015 рр. Цю ж стрічку учні можуть проаналізувати як через коротку рецензію, так і обговорити його у вільний час через чат класу в Instagram або у Viber. Фільм також можна взяти і для шорт-листа у рекомендації для позакласного вивчення історії російсько-української війни мовою фільмів. Водночас зазначимо, що стрічку у повному обсязі в ході уроку ми показати не зможемо. З врахування того, що підпункту про Херсонський напрямок в 2014-му чи в 2022-му рр. буде виділятися до 7-10 хвилин, ми можемо показати лише трейлер цієї стрічки. Трейлер фільму «Українські шерифи» є відносно невеликим по розміру відео. Ще одна його перевага – доступність на платформі YouTube [23].

Завдяки перегляду цієї стрічки учні зможуть вивчити основні соціально-економічні проблеми Херсонщини після 2014-го року, знайти певні передумови для бойових дій в 2022-му році, проаналізувати специфіку соціальних категорій в сільській місцевості в регіоні, дати оцінку реформам децентралізації в 2014-2021 рр., а також – висновок про підготовку до повномасштабної війни цивільними.

Для вивчення безпосередньо тієї теми, яку ми обрали для дипломної роботи, слід звернутись до перегляду документального фільму журналіста Д. Комарова «Рік. Херсон» (реж. і сцен. Д. Комаров, 3 листопада – 10 листопада, 2023). Він був випущений на YouTube-каналі популярного до війни телешоу «Світ Навиворіт», де з часом кожна з трьох частин стрічки здобула понад 1 млн переглядів. Як для документального фільму в українському сегменті YouTube – це доволі велика цифра. Така статистика є доволі вагома зважаючи на боротьбу з пропагандою противника. Фільм не лише розповідає про всі етапи оборони Херсона і області, окупацію і боротьбу партизан, а й про Херсонську контрнаступальну операцію, яка 11 листопада 2022 року завершилась перемогою ЗСУ і визволенням правобережжя області. Однак, як і в багатьох документальних фільмах з гучними гаслами, тут є багато огріхів, маніпуляцій і звісно ж – мало справжніх сенсацій [30].

За цих обставин, учні при перегляді цієї стрічки вдома повинні віднайти її найбільш вразливі неточності, недоліки і переваги. Задля такої роботи клас слід розділити на 3 групи – по групі на кожну з частин фільму. Окрім рецензії (її можна зробити як у виді презентації, так і короткого відео), учням варто також зробити:

- інфографіку про основні недоліки і переваги стрічки;
- OSINT-аналіз на карті Херсона і області основних локацій для зйомок проекту;
- визначити основні сили фільму для українського суспільства;
- запропонувати оглянути фільм свідкам подій, в тому числі військовим;
- дати оцінку фільму як історичному джерелу;
- зробити висновок і можливі пропозиції щодо покращення таких фільмів у майбутньому, адже кожен відгук – це внесок у модернізацію роботи журналіста, монтажера, оператора, сценариста і всієї команди для зйомок [25].

Звичайно, що наші учні можуть вдатись до полегшеного способу виконання такої проектної роботи і переглянути відгуки про фільм на TikTok, Instagram, в Ютубі і т.д. Це може статись і на спеціалізованих сайтах, в тому числі і на «Детектор Медіа», де йому присвячена окрема розлога стаття [30]. Однак, варто їм наголосити на тому, що це мають бути саме їх враження, а не чужі.

Це є необхідним в рамках того, що формуючи в дітях навички критичного мислення, ми як педагоги дбаємо, щоб вони завжди залишались при своїй думці, уміли робити контраргумент і у випадку спорів чи суперечок спільно з опонентами доходили до спільно прийнятого рішення. Водночас коли ми формуємо навички критичного мислення, ми також стимулюємо учнів до свідомого вибору в будь-яких життєвих ситуаціях. Важливо, щоб вони розуміли значення компромісу, однак не втрачали власної позиції, навчилися чути інших і конструктивно висловлювати свої думки, спираючись на аргументи та факти.

В цьому випадку критичне мислення є основою для формування громадянських компетентностей, адже тільки через здатність аналізувати інформацію, ставити під сумнів хибні твердження та відрізняти істину від маніпуляції учні стають активними учасниками демократичного суспільства. Цей процес розвиває не тільки інтелектуальні, а й соціальні навички, необхідні для ефективної співпраці, в тому числі і в рамках проектного навчання. Крім того, у процесі таких дискусій школярі вчаться толерантності, поваги до чужих поглядів і культурної різноманітності. Це не лише підвищує якість спілкування у класі, а й готує дітей до дорослого життя, де їм доведеться вирішувати складні конфлікти та знаходити шляхи до порозуміння у глобалізованому світі. Тому і вагомо, щоб при спільному пошуку інформації про окремі етапи битви за Правобережну Херсонщину, кожен з учнів робив рівноцінний до іншого вклад у загальну роботу, а не кожен з них перетягував пальму першості в свій бік [87, с. 44-47].

Вивчення нашої теми передбачає активний огляд усіх можливих джерел інформації про перебіг битви за Правобережну Херсонщину в 2022 р. Окрім матеріалів соцмереж, учні в побуті можуть пересікатись з внутрішніми переселенцями та з військовими з Херсонського напрямку. До прикладу, протягом весни – осені 2022 р. в Івано-Франківськ релокувався не лише провідний виш Херсона, а й сотні підприємств, студентів, школярів, людей з вразливих соціальних категорій, в тому числі велика кількість населення пенсійного віку. Оскільки значна частина цих людей дає спогади під запис для таких рейтингових ЗМІ Івано-Франківщини як «Галка» та «Суспільне Івано-Франківськ» [84, с. 93].

Так, наші учні ще не є журналістами, але саме вони можуть провести не менш вагому роботу у вивченні теми, якщо зможуть взяти інтерв'ю у соціальних категорій як:

- молодь Херсонщини (учні шкіл, коледжів, студенти);
- релоковані підприємці і фрілансери з Херсону та області;
- державні службовці, які переведені по службі з Херсонщини;
- поліцейські, які служили в Херсоні і області;
- військовослужбовці, які воювали на Херсонському напрямку в 2022 р.

Кожна з категорій має різні, але водночас цінні спогади про пережите у перші дні повномасштабної війни, в добу окупації, бойових дій і особливо – під час визволення правобережної частини області від російської окупації. Звісно, що ці матеріали можуть в чомусь відрізнятись від офіційної риторики ЗМІ, блогерів чи документалістів, адже вони не будуть піддаватись цензурі. Саме за цих обставин вони і будуть цінніші, бо у них буде та правда, яка не є комусь вигідною. Водночас не варто забувати і те, що перед записом такого інтерв'ю, учні повинні узгодити як мінімум кілька моментів:

- місце і час проведення запису розмови з респондентом;
- попередньо запланований хронометраж або обсяг тексту;
- проговорити попередні запитання або теми, які можна і які не варто висвітлювати;
- часові рамки інтерв'ю (тобто той період, який вас найбільше цікавить – І. К.);
- попросити респондентів надати супровідний матеріал, в тому числі фото і відео;
- взяти згоду в усній чи письмовій формі на публікацію матеріалу в навчальних і наукових цілях [84, с. 102-103].

Вагомо, щоб в учнів були зразки такого виду роботи. До прикладу, автор цієї дипломної роботи записав інтерв'ю в одного з учасників збройного визволення Херсонщини восени 2022 р. [див. додаток Г] і тому, його можна використати в навчальному процесі як зразок запису текстового матеріалу.

Матеріали, які будуть записані учнями в ході такої роботи можна використати як в проектному навчанні, так і під час конкурсної роботи в системі МАН. Саме пошук нових тем для змагань в різних конкурсах в державному та приватному секторах є доволі актуальною проблемою. Так, опрацювання архівів така тематика не зачіпає, але вимагає більше зусиль до пошуку даних з відкритих джерел і проведення польових досліджень в ріднім місті чи селі. Звичайно, що тема відносно є вузька, але і її вагомість заперечити неможливо – це була одна з трьох ключових перемог ЗСУ в 2022 році і фактично вона вирішила подальшу долю українського півдня. На здобутках і помилках цих процесів влада та суспільство будуть виносити свої висновки ще не один десяток років [69, с. 18].

Проблема битви за Правобережну Херсонщину в 2022 році можна зробити доволі перспективною у роботі з ШІ. В першу чергу діти можуть згадати Chat GPT, де можна доволі швидко генерувати текст або графічну реконструкцію історичних подій. Однак, дана платформа має низку недоліків і зокрема на них учні можуть зосередити свою увагу безпосередньо на уроці. До прикладу, при взятому для аналізу зображенні з чату GPT, наші учні будуть аналізувати його якість по наступних критеріях:

- якість відтвореного запиту;
- ідентифікація архітектурних пам'яток на задньому плані;
- історична достовірність відображеного, яку можна порівняти з матеріалами ЗМІ та рейтингових соцмереж;
- дотримання архітектурного стилю міста – на зображенні радше можна побачити типову європейську сучасну архітектуру, аніж Херсон зразка 2022 р. [див. додаток Ж].

Таким же чином можна проаналізувати і короткі інформаційні довідки про Правобережну Херсонщину, які може згенерувати штучний інтелект. Учні можуть проаналізувати відтворену штучним інтелектом інформацію, визначити основні неточності, помилки та маніпуляції, а також запитати у Chat-GPT про джерела інформації, які він використовував при генеруванні тексту. Оглядаючи джерельну базу, діти зможуть перевірити ці ресурси на надійність та достовірність.

Оскільки документи про битву за Правобережну Херсонщину в 2022 році ще довго будуть під грифами, учні можуть опрацьовувати ті дані, які офіційно опублікував Генштаб протягом 24 лютого – 11 листопада 2022 р. про цей напрямок. Так, учні можуть використовувати і сторінки осінтерів у соцмережах, що віднайти такий тип джерел, в тому числі через адаптовані під тематику карти бойових дій. Зокрема, якщо учні матимуть можливість спроектувати стрічку часу в Canva, то її можна було б присвятити:

- основним подіям у битві за Херсонщину в 2022 р.;
- хроніці окупації в області, в тому числі і мирним акціям та ліквідації колаборантів весною-восени 2022 р.;
- основним військово-політичним подіям на Херсонщині в добу гібридної війни 2014 – 2021 рр. (часткове захоплення Чонгару і півострову Ад, а також с. Стрілкове в 2014-му р., виборам 2014-2015-го та 2019-2020-го рр. в регіоні, вбивству журналістки і громадської діячки К. Гандзюк в 2018 р., основним політичним подіям 2019-2021 рр. в області) [35].

Окрім документальних фільмів і документів, про битву за Правобережну Херсонщину в 2022 році найкраще може розповісти її учасник. Задля цього і якщо є можливість, варто запрошувати ветеранів бойових дій на відкриті уроки, де учні зможуть задати ті питання, які їх цікавитимуть про складнощі деокупації українських територій. Вагомо, щоб вчитель спільно з ветераном могли виступати в ролі спікерів, які підсилять інтерес аудиторії до вивчення сучасної історії та виховуватимуть в учнях почуття гідності за ЗСУ. В ході проведення такого заходу, як вчитель, так і воїн-ветеран спільно зможуть дати розуміння учням тієї ціни, яку щоденно платить Україна за свою незламність.

Саме на незламності і на силі в бажанні нищити ворога та визволяти населені пункти ветеран будуватиме власну розповідь. Цю зустріч можна буде провести як в ході уроку, так і під час відкритої зустрічі в рамках виховного заходу, екскурсії до музею (в тому числі і в івано-франківський музей героїв Дніпра чи в краєзнавчий музей Івано-Франківська), в музей зброї або в рамках благодійних заходів на підтримку сил оборони.

Підтримати бійців на Херсонському напрямку можна як через інформаційну підтримку зборів, так і через створення з спільно з учнями худі або футболок про захисників Херсонщини в 2022 р. Зібравши найвідоміші логотипи і зображення тієї доби, можна замовити в швейних майстернях кілька десятків такої продукції і продавати для зборів на підтримку 30-го корпусу морської піхоти ВМС ЗСУ. Також, можна виготовляти і магніти про військові дії на тім напрямку.

Для актуалізації проблеми окупованого херсонського лівобережжя і для увіковічення пам'яті героїв визволення Правобережжя в 2022 р., ми спільно з учнями можемо створювати нові сторінки на Вікіпедії про оборонців Херсону і визволителів краю в 2022-му р. Важливо не лише вшанувати полеглих героїв їх докладною біографією, а й зробити коротку довідку про їх нагороди, звання та вшанування пам'яті. Пишучи статті про живих героїв важливо посилатись не лише на записані у них спогади, а в першу чергу – на статті в соцмережах і на новинних платформах. Звичайно, що якщо є можливість ініціювати подачу робіт кращих учнів до локальних краєзнавчих видань – її втрачати не слід. Так, можливо учням це не знадобиться по життю чи в їх професії, але свій гуманітарний вклад в перемогу вони все таки зроблять [84, с. 98].

Отже, проблема Правобережної Херсонщини у військово-політичних подіях 2022 року є однією із тих тем, яка є вагомою для вивчення у наш час. Є багато її живих свідків і учасників боротьби за деокупацію правого берега Дніпра в Херсонській області, а також тих, хто бореться за волю лівобережної частини регіону. Пропонований нами інструментарій – це рецепт для того, щоб подвиги військових і цивільних в Херсоні та області, а також причини і передумови цих подій не були забуті суспільство.

Наші учні – це наше з вами майбутнє. Від того як і чому ми повчаємо їх і буде залежати подальша доля держави. Засвоєні уроки історії, способи вивчення теми індивідуально чи в командній роботі – кожен із методів є по своєму вагомий та унікальний. Окрім вивчення проблеми Херсонської області в школі, учні можуть популяризувати її через соцмережі, в соціальних ініціативах, а також через волонтерство на потреби військових на даній ділянці фронту нинішньої війни.

ВИСНОВКИ

Отже, в ході проведеної нами роботи було досліджено причини, передумови, хід та наслідки битви за Правобережну Херсонщину в лютому – листопаді 2022 р. Власне Херсонська область – це 7-й за площею регіон в складі України, який охоплює 28 461 км² (4,71 % від загальної території України). Вона розташована на півдні України, де межує з Автономною республікою Крим, Запорізькою, Миколаївською та Дніпропетровською. Обласний центр Херсон розташований на 605 км на південь від Києва. Станом на 2021 р. область адміністративно поділялась на 49 ОТГ, де проживало понад 1 млн осіб. На півдні область омивається водами Чорного та Азовського морів. Це зумовлює її значний потенціал для морського транспорту, торгівлі та рекреації.

З історичної точки зору, Херсонщина формувалась як багатонаціональний край, що здавна був частиною степової зони, освоєної скіфами, сарматами та іншими кочовими народами. Після входження до складу російської імперії у XVIII ст. регіон став центром колонізації та господарського освоєння, а згодом і значним промисловим вузлом завдяки створенню порту Херсон та розвитку аграрного сектору. Як окрема область Херсонщина сформувалась в 1944 р. через те, що виникла потреба зменшити масштаби кількох центральних і південних областей у сенсі логістики та управління. Даний регіон згодом став важливою соціально-економічною, транспортною і ресурсною артерією, яка зумовила передачу Криму з РФСРР в склад УРСР в 1954 р. Багато в чому це було пов'язано з будівництвом Каховської ГЕС та Північно-Кримського каналу в 1950-х рр.

У складі незалежної України Херсонська область займає важливе місце як аграрно-індустріальний регіон, який є одним із провідних виробників вітчизняної сільськогосподарської продукції для внутрішнього споживання та експорту в ЄС, США, в Африку та Китай. Область також відіграє велику стратегічну роль завдяки близькості до Криму та контролю ключових водних ресурсів, зокрема гирла ріки Дніпро, Каховської ГЕС (до зруйнування в 2023 р.) і Північно-Кримського каналу.

Політичні причини і передумови для захоплення рашистами Херсонщини виникли ще в лютому-березні 2014 р. Першочергово це було пов'язано з планами росіян розбудувати власний геополітичний проєкт Новоросія і створити маріонеткову державу на півдні та сході України задля подальшої анексії за кримським сценарієм. Попри те, що росіяни захопили окремі території на півдні Херсонської області в березні 2014 р., оперативний беззбройний спротив військових та цивільних завадив ворогу у подальшому просуванні. Завдяки тодішній оперативності, яка на жаль не була проявлена в Криму і на Донбасі, російська збройна агресія була відтягнута від області аж до 24 лютого 2022 р.

Виходячи з проаналізованих нами позицій соціології бачимо, що Херсонщина завжди тяжіла до прозахідних сил. У порівнянні з регіонами-сусідами, після 2004 р. в місті та області стабільно спостерігались прозахідні настрої. Помаранчева Революція 2004 р., Революція Гідності 2013-2014 рр. і початок російської агресії в 2014 р. стали тими каталізаторами, які остаточно закріпили за обласний центром і областю марку патріотичного регіону. Зокрема, поразка в 2015 р. на місцевих виборах экс-мера Херсона В. Сальдо засвідчила, що місто прагне до докорінних проєвропейських змін. Поряд з цим, в багатьох інших населених пунктах в області і до ВРУ в період з 2015 по 2019 рр. встигло потрапити до влади багато проросійського елемента. Саме цей елемент чітко виконував вказівки держави-агресора щодо поступової підготовки до можливих бойових дій.

Опісля того як весною 2021 р. з'явилась інформація про те, що росія готує повномасштабний наступ, протягом всього року на Херсонщині проходило багато військових навчань. Була посилена охорона кордону з окупованим Кримом, а СБУ все частіше почала затримувати проросійську агентуру. Однак, дату вторгнення ці дії української влади не відтягли – ворог віроломно в 4:00 напав 24 лютого 2022 р. по широкому фронту від Чонгара до Маріуполя та від Києва по Куп'янськ.

Нами було з'ясовано, що основними чинниками, які дали змогу ворогу протягом 24 лютого – 6 березня 2022 р. заволодіти Херсоном і всіма стратегічними об'єктами областями були недостатня кількість гарнізону області, не налагоджена система призову добровольців, втеча всіх силових структур і зрада.

В ході дослідження ми врахували і той факт, що бої поблизу Антонівського мосту, оперативне інформування цивільних ЗСУ про склади противника і діяльність партизан в якійсь мірі врятували Миколаїв, Дніпро та Запоріжжя від окупації в 2022 р. Усі ті мирні акції, які відбувались в Генічеську, Новій Каховці, Скадовську та самому Херсоні супроти окупації росіянами краю весною 2022 р. продемонстрували чітку громадянську позицію місцевих жителів. Те, що акції майже не розганялись збройно засвідчило про те, що і ворог боявся йти на конфронтацію з місцевими. З іншого боку, безрезультатність перемовин між Україною і рф в Білорусі та Стамбулі у березні 2022 р. дала час українським військам закріпитись на пограниччі правого берега Херсонщини. З напрямку Миколаєва, Кривого Рогу і півночі області ЗСУ поетапно витісняли ворога у період з березня по листопад 2022 р.

Нами було встановлено, що операція по збройній деокупації Правобережної Херсонщини тривала 250 днів. За цей час ворог встиг встановити в Херсоні власну окупаційну адміністрацію, яку очолив В. Сальдо, а його найближчим помічником став одіозний блогер і сумнівний активіст К. Стремоусов. Серед основних завдань, які ставились перед херсонськими коллаборантами була примусова російська паспортизація, легалізація викрадення росіянами українського зерна на Херсонщині, незаконний призов українців в лави зс рф, знищення проукраїнських настроїв серед населення і поступове переведення регіону в російські державні реалії. Попри не зовсім успішну примусову паспортизацію, введенню бівалютної зони, блокування українського сегменту телебачення і радіо, херсонці гідно чинили спротив як через невиконання ворожих наказів, так і через оперативну передачу координатів військових цілей противника для операторів Ніmars в ЗСУ.

Спротив окупації чинився не лише через успіхи ЗСУ, а й через успішні ліквідації ворога в тилу. Окрім низки впливових чиновників, військових і колишніх українських поліцейських, головним успіхом українських партизан була ліквідація экс-нардепа від Слуг Народу і зрадника Олексія Ковальова 28 серпня 2022 р. в м. Гола Пристань Херсонської області. Однак, ці смерті не стали перепорою для анексії області росією у вересні 2022 р. через фіктивний референдум.

Реальний плебісцит і причому успішний був проведений безпосередньо ЗСУ, які своїми діями у період з 29 серпня по 11 листопада 2022 р. змогли повністю витіснити ворога з правого берега Херсонщини. Перед тим були зруйновані усі мости через Дніпро, в тому числі Антонівський міст, залізничний міст через Дніпро та міст на Каховській ГЕС. Залишившись без логістики і підкріплення, ворог повністю вийшов з Правобережної Херсонщини і вже 11 листопада 2022 р. весь правий берег зустрічав свою рідну армію – Збройні сили України. Повна зачистка Правобережжя Херсонщини від ворога і інші безпекові заходи були завершені лише 14 листопада того ж року. Попри те, що і зараз зберігаються ризики повернення росіян на правий берег Херсонщини, цьому активно запобігають наші герої на лівому березі Херсонщини. Зокрема, у період з листопада 2023 по липень 2024 рр. вони утримували 4 плацдарми, в т.ч. – в с. Кринки.

Пропонований нами методичний інструментарій є тим путівником, який відкриває лише відносно великий відсоток можливостей для роботи з цією темою. На уроках історії України в 11-му класі, а можливо згодом і в 12-му, ми повинні формувати в дітях гордість за тих героїв, які і зараз гинуть у боротьбі з противником. Вивчаючи стратегічні карти, досліджуючи інтерактивну мапу на DeepState, беручи до уваги дані Генштабу і незалежних аналітиків, ми формуємо в наших дітях навички справжніх бойових стратегів. Переглядаючи фоторепортажі, фрагменти з документальних стрічок і читаючи короткі пости бійців з Херсонського фронту зразка 2022 р., діти вчергове переживатимуть найскладніші моменти у сучасній історії України. Так, це важко, це не просто, але це треба пам'ятати, щоб в майбутньому – не допустити.

Звичайно, що хотілося б, щоб наші діти знали про війну лише з розповідей очевидців і історичних джерел. Однак, поки ми чуємо сигнали тривоги, поки є прильоти по цивільній інфраструктурі і поки на фронті гинуть кращі доньки та сини нації – це не є можливим. Тому і варто, щоб наші учні записували у них спогади про пережите, в тому числі на Херсонському фронті в 2022 р. Тому і треба, щоб військові були гостями відкритих уроків. Тому і треба, щоб учні популяризували проблему цього напрямку, бо і досі у нас триває повномасштабна війна.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Збірники архівних джерел

1. З історії Херсонської області. 1944-2014 рр.: Збірник документів. Уклад.: А. В. Євдокимова, І. В. Лопушинська, І. Ю. Сінкевич, О. І. Стукалова, С. М. Чечет, О. І. Шинкаренко ; Відп. за вип. В. О. Лебідь, Т. І. Лебідь. Херсон: Державний архів Херсонської області, 2014. (Бібліотечка архіву. Вип. 18). 143 с.

Полюві дослідження

2. Інтерв'ю з бійцем 24-ї ОМБР імені короля Данила з позивним «Майор». Записане студентом-істориком І. Кварценюком для написання бакалаврського дослідження у червні 2024 року. 4 арк.

Опубліковані матеріали

3. В Україні відзначають другу річницю виходу із Дебальцевого. *Укрінформ*, 2017. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2178325-v-ukraini-vidznacaut-drugu-ricnicu-vihodu-iz-debalcevogo.html>

4. Вся правда про український Південь! *YouTube-канал Реальна Історія*, 14 червня 2024. URL: https://www.youtube.com/watch?v=vtJCsxS_Em0

5. Говорити про лівий берег треба постійно: херсонські медійники поділилися досвідом висвітлення ситуації на ТОТ. ІМІ, 15 серпня 2024. URL: <https://imi.org.ua/news/govoryty-pro-livyj-bereg-treba-postijno-hersonski-medijnyky-podilylysia-dosvidom-vysvitlennya-i63082>

6. Давиденко Б. Петрушко Л. Херсон: шлях додому. Як виживав, працював і боровся український бізнес у захопленому місті. Репортаж *Forbes*. *Forbes*, 2023. URL: <https://forbes.ua/war-in-ukraine/kherson-shlyakh-dodomu-yak-misto-geroy-ta-ukrainskiy-biznes-vizhivali-pid-chas-okupatsii-reportazh-vid-forbes-04012023-10789>

7. Дорогань А. Води в Криму для населення достатньо. Чому окупаційна влада готує кримчан до найгіршого? *Радіо Свобода*, 27 березня 2021. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/voda-krym-okupatsiya/31171747.html>

8. Економіка регіону (Херсонська область). Херсонська торгово-промислова палата [офіційний портал Херсонської торгово-промислової палати], 2018. URL: <https://www.tpp.ks.ua/khersonskij-region/ekonomika-regionu.html>
9. Євчин Д. Росіяни в «Аду». Як вдалося зберегти південь під контролем України у 2014 році? *Радіо Свобода*, 16 жовтня 2021. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/krym-rosiyany-v-adu/31505099.html>
10. Женевська конвенція «Про захист цивільного населення під час війни» від 12 серпня 1949 р. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text
11. Забазнова Н. Аналітики Deep State повідомили про відхід Сил оборони із Кринок на лівому березі Дніпра. *Захід Нет*, 18 липня 2024. URL: <https://zaxid.net/analitiki-deep-state-povidomili-pro-vidhid-sil-oboroni-iz-krinok-na-livomu-berezi-dnipra-n1589779>
12. Залізняк Л. Чиїми предками були скіфи? *Український тиждень*, 5 квітня 2014. URL: <https://tyzhden.ua/chyimy-predkamy-buly-skify/>
13. Зеленський пояснив провал переговорів у Стамбулі на початку великої війни. *Східний Варіант*, 16 червня 2024. URL: <https://v-variant.com.ua/zelenskyy-poiasnyv-proval-perehovoriv-u-stambuli-na-pochatku-velykoi-viyny/>
14. Знищення птахофабрики, замінування, пошкодження шандорів ГЕС. Експерт про екологічні злочини армії РФ на Херсонщині. *Суспільне Херсон*, 15 квітня 2023. URL: <https://suspilne.media/kherson/441864-znisenna-ptahofabriki-zaminuvanna-poskodzenna-sandoriv-ges-ekspert-pro-ekologichni-zlocini-armii-rf-na-hersonsini/>
15. Іванова Т. Міського голову Херсона Колихаєва бачили в таємній катівні ФСБ в Криму. *Суспільне Херсон*, 3 грудня 2024. URL: <https://suspilne.media/kherson/893713-miskogo-golovu-hersona-kolihaeva-bacili-v-taemnij-kativni-fsb-v-krimu/>
16. Карякіна А. "Якось вони це все роблять — із задоволенням" — звільнений з полону староста на Херсонщині про катування й допити. *Суспільне Херсон*, 12 травня 2022. URL: <https://suspilne.media/kherson/238687-akos-voni-ce->

[vse-roblat-iz-zadovolennam-zvilnenij-z-polonu-starosta-na-hersonsini-pro-katuvanna-j-dopiti/](#)

17. Кириленко О. Що насправді сталося в Кринках. Нерозказана історія висадки морпіхів на лівому березі Дніпра. УП, 18 листопада 2024. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2024/11/18/7484985/>

18. Ліфантій О. Походить від бога, належить Україні. Таємниці скіфського золота. *Локальна історія*, 2023. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/pokhodit-vid-boga-nalezhit-ukrayini-taiemnitsi-skifskogo-zolota/>

19. Мокляк А. Ляшенко О. "Об'єднані зусилля — 2021": на Херсонщині проходять військові навчання. *Суспільне Херсон*, 24 вересня 2021. URL: <https://suspilne.media/kherson/166475-obednani-zusilla-2021-na-hersonsini-prohodat-vijskovi-navcanna/>

20. Мусаєва С. Лукашова С. Військовий Сестриватовський вперше розповідає, як намагався підірвати мости на Чонгар в день вторгнення. *УП*, 6 липня 2023. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2023/07/6/7410027/>

21. Назарова Є. Недодивилися: як Запоріжжя та неокупована частина області потрапили під санкції Євросоюзу? *Радіо Свобода*, 2022. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/canksii-ec-zaporyzska-oblast/32118984.html>

22. Нікітенко С. Мрочко хоче в крісло мера Херсона. Як це зараз виглядає? *Мост*, 9 вересня 2024. URL: <https://most.ks.ua/news/url/mrochko-hoche-v-krislo-mera-hersona-jak-tse-zaraz-vigljadaje/>

23. Олійник Є. «Українські шерифи»: фільм про сільських волонтерів, які «замінили» міліцію. *Радіо Свобода: Суспільство*, 11 грудня 2015. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/27421665.html>

24. Палій О. Чого древні греки навчилися у наших земляків. *Главком*, 13 листопада 2018. URL: <https://glavcom.ua/columns/paliy/chogo-drevni-greki-navchilisya-u-nashih-zemlyakiv-544328.html>

25. Передова битви України за Херсон. Репортаж з лінії фронту. *BBC News Україна*, 5 листопада 2022. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-63525470>

26. Печерський А. Як Херсон обрав Україну під час революції. *АрміяInform*, 17 листопада 2022. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/11/17/yak-herson-obrav-ukrayinu-pid-chas-revolyucziyi/>
27. Погорілов І. Рада отримала свідоцтво про смерть нардепа-зрадника Ковальова: відібрала мандат. *Українська Правда*, 17 січня 2023. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2023/01/17/7385255/>
28. Російські війська не залишили Херсонську область. *BBC*, 2014. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/12/141210_ad_strilkove_ukraine_vc
29. Рощина О. Будерацький Є. Соколов: Мости на Чонгарі були заміновані, а мости через Дніпро – ні. *Українська Правда*, 2023. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2023/09/18/7420320/>
30. Спалек М. Документальний фільм «Рік. Херсон»: хто підставив Комарова? *Детектор Медіа*, 26 листопада 2023. URL: <https://detector.media/kritika/article/219801/2023-11-26-dokumentalnyy-film-rik-kherson-khto-pidstavyyv-komarova/>
31. Стремоусов загинув у ДТП: що відомо про "подвиги" колаборанта (фото). *Фокус*, 2023. URL: <https://focus.ua/uk/voennye-novosti/536380-stremousov-pogib-v-dtp-chto-izvestno-o-podvigah-kollaboranta-foto>
32. Тараненко В. Геннадій Лагута: У Херсоні треба було підривати мости. Військові мене підтримали, але... *Главком*, 13 червня 2022. URL: <https://glavcom.ua/interviews/gennadiy-laguta-u-hersoni-treba-bulo-pidrivati-mosti-viyskovi-mene-pidtrimali-ale-852477.html>
33. У Мінінфраструктури назвали дві умови для відновлення порту Херсона. *ЄП*, 2024. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2024/01/8/708509/>
34. Червоненко В. Стрілкове: як українське село уживається з російськими вояками. *BBC News Україна: війна з Росією*, 17 липня 2014. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/2014/07/140717_strilkove_russian_army_vc

35. Червоненко В. Чому Херсонщина є лідером проукраїнських настроїв півдня України. *BBC News Україна: війна з Росією*, 18 травня 2022. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-61465786>
36. Чорний С. Національний склад населення України в XX сторіччі. Перепис 1897: Херсонська губернія. *Етносклад*, 2014. URL: <https://web.archive.org/web/20140110160039/http://etno.uaweb.org/nsklad/1897-xersonska.html>
37. Чорнобаївка – край козаків: історія села, де війська РФ зазнають поразки одна за одною. *Факти ICTV*, 22 березня 2022. URL: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20220322-chornobayivka-kraj-kozakiv-istoriya-sela-de-vijska-rf-zaznayut-porazky-odna-za-odnoyu/>
38. Щетина Ю. Янковський О. Хто такий Скадовський і чому на його честь назвали місто на Херсонщині? *Новини Приазов'я*, 13 травня 2024. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-deokupovana-istoriya-skadovsk/32943853.html>

Законодавство

39. Стратегія розвитку Херсонської області на період 2021 – 2027 років, затверджено Рішенням XXXII сесії обласної ради VII скликання від 20.12.2019 №1511 (у редакції рішення V сесії обласної ради VIII скликання від 23.04.2021 №114). URL: <https://khoda.gov.ua/image/catalog/files/%20розвитку%20Херс.обл.на%20період%202021-2027%20років.pdf>

Література (статті та монографії)

40. Бажан О. Каховська ГЕС: за лаштунками «Великої будови комунізму». *Південний Захід. Одесика. Історико-краєзнавчий науковий альманах*. Випуск 36. Одеса: Бондаренко М. О., 2024. С. 137 – 148.
41. Бевз Т. Територіальна цілісність і соборність України: сучасні виклики. *Актуальне українознавство*, 2024. № 3 (92). С. 8 – 29.
42. Бойда А. Придністров'я як фактор замороженої напруги в російсько-українській повномасштабній війні 2022-2024 рр. *Матеріали міжнародної наукової конференції студентів та аспірантів «Україна-НАТО: спільні безпекові*

виклики (до 75 річниці підписання Північноатлантичного договору)» (5 квітня 2024 року). Ужгород: Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет», 2024. С. 93 – 97.

43. Бубенок О. Б. Анти - Перевізники - Буртаси - Деремела - Бродники (осіле населення східноєвропейських степів у господарських квазіетнонімах середньовічних авторів). *Східний світ*. 2010. № 2. С. 15-36.

44. Вірлич Є.М. Відродження промислового потенціалу Херсонщини: теоретичні та методологічні аспекти. *Економічні інновації: Зб. наук. пр. Одеса: ІПРЕД НАН України*, 2011. Вип. 45. С. 37–42.

45. Водотика С. Савенок Л. Зміни етнічної структури населення Херсонської області у другій половині ХХ століття. *Історичний архів. Наукові студії: Зб. наук. пр.* Миколаїв: ЧДУ ім. Петра Могили, 2014. Вип. 13. С. 26-32.

46. Горішня А.В. Історія назв історико-географічних об'єктів Херсонщини. *Інформаційні технології в освіті, науці та виробництві*, 2014, вип. 5(6). С. 55-65.

47. Десятов Д. Л. Оволодіти історичним простором. *Історія в школах України*. 2005. № 10. С.18 – 20.

48. Діброва А.В. Особливості рельєфу Херсонської області. *Наукові записки Херсонського відділу Українського географічного товариства: збірник наукових праць*. Херсон: ПП Вишемирський В. С., 2017. Вип. 9. С. 37-39.

49. Дмитришин Р. Міщук М. Повномасштабне вторгнення як каталізатор появи окупаційних режимів на півдні і сході держави. *Politia*, 2023. № 6. С. 146 – 165.

50. Дмитришин Р. Стратегія деокупації Криму: теорія та практика. *Achievements of 21st Century Scientific Community: Proceedings of the 1st International Scientific and Practical Internet Conference*, September 14-15, 2023. FOP Marenichenko V.V., Dnipro, Ukraine. С. 152-154.

51. Задорожна Л. В. Теоретико-методичні засади формування просторової компетентності учнів у процесі навчання історії. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми методики навчання історії, правознавства та суспільствознавчих дисциплін»* / упоряд. Г. Г.

Яковенко. Харків, 2014. С. 25 – 32.

52. Зубченко О. Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях Півдня України: соціологічний аспект. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2022. № 3(55). С. 15–23.

53. Івасюта Ю. Радянізація окупованих територій України в 2022 – 2023 рр. *Гуманітарний дискурс суспільних проблем: минуле, сучасне, майбутнє* (20 квітня, 2023), Черкаси, Україна. 2023. С. 60 – 62.

54. Кабузан В.М. Заселення і освоєння Таврійської губернії у другій половині XVIII – першій половині XIX ст. *ВІЖ*. 1989. № 12. С. 85-90.

55. Кисельов, Ю. О. Деякі регіональні проблеми геополітичного вибору України. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Географічні науки*. Херсон, 2015. № 2. С. 46-49.

56. Кузовова Н. Документи про голодомор 1932–1933 років на Херсонщині. *Південний архів (історичні науки)*, 2021. № 34, С. 27–33.

57. Лопушинський І. Ключевський В. Момоток О. Псевдореферендум про приєднання тимчасово окупованої Херсонської області до російської федерації: законодавче підґрунтя, проведення та фейкові результати. *Таврійський науковий вісник. Серія: Публічне управління та адміністрування*, 2023. № 1. С. 27-43.

58. Мальчикова Д., Пилипенко І. Окупаційний урбіцид: міський досвід і повсякденні практики населення (приклад Херсона, Україна). *Економічна та соціальна географія*. Київ. 2022. Вип. 88. С. 6–15.

59. Манайло-Приходько Р. Феномен «регіональних» політичних партій в Україні. *Політікус*. 2016. № 2. С. 93–98.

60. Минта І. Паска Б. Особливості використання інфографіки на уроках історії. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип. 74, том 2, 2024. С. 308-314.

61. Остапенко П. Мальчикова Д. Пилипенко І. Мельничук А. Остапенко С. Проект «Геоінформаційний портал Херсонської області»: ініціативи громадянського суспільства з підтримки регіонального розвитку. *Український географічний журнал*. 2023. № 1. С. 54–66.

62. Отрешко В.М. З історії Ольвійського поліса в IV – I ст. до н.е. *Археологія*. 1982. Вип. 41 С. 34 – 46.
63. Рафальський О. Загрози Україні в нових геополітичних умовах: ризики та шляхи подолання. *Вісник НАН України*, 2023. № 8, С. 36–48.
64. Ревенко, О. В. Моя мала Батьківщина (Херсон – столиця Таврійського краю). *Інформ. технології в освіті, науці та виробництві = Information technologies in education, science and production* : зб. наук. пр. Одеса, 2014. Вип. 5 (6). С. 198–205.
65. Тюрєміна В.Г., Гузенко З.Є. Прогнозні ресурси підземних вод Причорномор'я та стан їх використання. *Причорноморський екологічний бюлетень*. 2010. № 2 (36). С. 109–113.
66. Фідря О. Г. Просторова компетенція й картографічні вміння на навички у шкільних курсах історії (стаття друга). *Історія в школах України*. 2008. № 7–8. С. 43 – 47.
67. Фідря О. Г. Просторова компетенція й картографічні вміння на навички у шкільних курсах історії (стаття перша). *Історія в школах України*. 2008. № 5. С. 25 – 30.
68. Фросіняк Р. Місцеві вибори як чинник розвитку регіональних політичних партій в Україні. *Публічне управління та митне адміністрування*, № 1 (28), 2021. С. 88 – 93.
69. Харук А. Слобожанська наступальна операція: передумови і перший етап (6—12 вересня 2022 р.). *Український історичний журнал*. 2023. № 1 (568). С. 5—19.
70. Харук А. Жирохов М. Бойова хроніка 2022 року. Київ. Видавництво РАЦЮ, 2024. 240 с.
71. Хільчевський В.К. Сучасна характеристика поверхневих водних об'єктів України: водотоки та водойми. *Гідрологія, гідрохімія і гідроекологія*, 2021. № 1(59). С. 17-27.

72. Черемісін О. Михайленко Г. Урбаністичні виміри окупаційної дійсності: херсонський досвід повсякденного портретування. *Південний архів (історичні науки)*, 2023. № 42, С. 85–93.

73. Чмут А. Ушкаренко Ю. Стан та особливості розвитку підприємств переробної промисловості Херсонської області. *Економіка та суспільство*, 2021. № 32. С. 206 – 212.

74. Чмут А.В. Горбенко С.А. Особливості функціонування ринку безалкогольних напоїв України. *Матеріали Міжнародної науково-практичної Конференції: «Стратегічні пріоритети розвитку економіки, менеджменту, сфери обслуговування та права в умовах інтеграційних процесів»* (21 листопада 2021 р. м. Херсон). С. 150–153.

75. Шацька З. Я. Розвиток підприємницьких структур агропромислового сектору в умовах військового екоциду. *Ефективна економіка*. 2023. № 7. URL: https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/24073/1/Shatskaya_efektivna_economika_7_2023.pdf

76. Швець Ю.О. Бутенко А.А. Аналіз сучасного стану харчової промисловості України на внутрішньому та зовнішньому ринках. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент*. 2018. Вип. 30. С. 71–74.

Підручники і посібники

77. Власов В. С. Історія України (профільний рівень) : підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : Літера ЛТД, 2018. 304 с.

78. Водотика С. Г. Історія Херсонщини XIII – XIX ст.: підручник. Херсон: ПРІПО, 2001. 176 с.

79. Географія Херсонщини: Навчальний посібник/ Пилипенко І.О. (керівник), Мальчикова Д.С., Єрмакова С.Л., Руденко М.М., Грачова О.М., Козловець А.В., Саркісов А.Ю. Херсон: ПП Вищемирський В.С., 2007. 221 с.

80. Гісем О. В. Історія України (рівень стандарту) : підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти. Харків: Вид-во «Ранок», 2019. 288 с.

81. Гісем О. В. Історія України: підруч. для 8 кл. закл. загал. серед. освіти.

Харків: Вид-во «Ранок», 2021. 192 с.

82. Історична наука : термінологічний і понятійний довідник : [Навч. посіб.] / В. М. Литвин, В. І. Гусєв, А. Г. Слюсаренко та ін. К. : Вища школа, 2002. 430 с.

83. Кваша С.В., Бойко В.М. Херсонська область. Природа, населення, господарство: Посібник. Херсон: Айлант, 2004. 82 с.

84. Маценко Н. В., Свір Н. В. Вчимося вчитися та критично мислити. Нестандартні завдання за темами тижнів до курсу «Я досліджую світ» (Серія «Нова українська школа») /Х.: Вид. група «Основа», 2019. 136 с.

85. Мокрогуз О.П. Інноваційні технології на уроках історії [посібник]. Харків: Основа, 2007. 192 с.

86. Пометун О. Методика навчання історії в школі. К.: Генеза, 2006. 328 с.

87. Практична медіаосвіта: медіаграмотність в освітньому просторі: навч.-метод. посібник / уклад. : В. В. Байдик, О. В. Проніна; за заг. ред. В. В. Байдик. Лисичанськ, 2021. 66 с.

88. Прокопчук В.С. Шкільне краєзнавство: навчальний посібник. Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. Івана Огієнка. К.; Кам'янець-Подільський: Кондор, 2010. 240 с.

89. Херсонщина: від найдавніших часів до сьогодення. Навчально-методичний посібник для вищих та загальноосвітніх навчальних закладів / Цибуленко Л.О., Водотика С.Г., Батенко Г.В., Кузовова Н.М., Павленко В.Я., Цибуленко Г.В. Херсон: Вид-во ПП Вишемирський В.С., 2017. 416 с.

Довідкова література

90. Апанович О. Козацька енциклопедія для юнацтва: книга статей про історичне буття українського козацтва. Київ : Веселка, 2009. 719 с.

91. Нації і народності Херсонщини: минуле і сьогодення: анот. наук.-допом. архівно-бібліогр. покажч. Вид. 2-ге, перероб. і допов. / Держархів Херсонської області, ХОУНБ ім. Олесь Гончара ; уклад. Андрієнко Л. М., Орлова З. С. ; перероб. і допов. Мокрицька Г. П., Баранюк В. О., Коник Ю. О., Проценко Г. Б., Стукалова О. І., Чечет С. М., Шинкаренко О. І. ; упоряд.: Мокрицька Г. П.,

Сінкевич І. Ю. ; відп. ред. Зелена Л. І. ; вступ. статті Є. Г. Сінкевича, О. В. Устиненка. Херсон : Айлант, 2013. 242 с.

92. Природа і природні ресурси Херсонщини: рек. покажч./ Херсонський державний університет; [упоряд.: Л.В. Корж, В.Ю. Штуріна; ред. Н.А. Арустамова; бібліогр. ред. Л.С. Воїнова]. Херсон: ХДУ, 2013. 36 с.

93. Пріоритети розвитку реального сектора в умовах війни та повоєнного відновлення економіки України: аналіт. доп: за загальн. ред. Я. А. Жаліла. Київ: НІСД, 2024. 104 с.

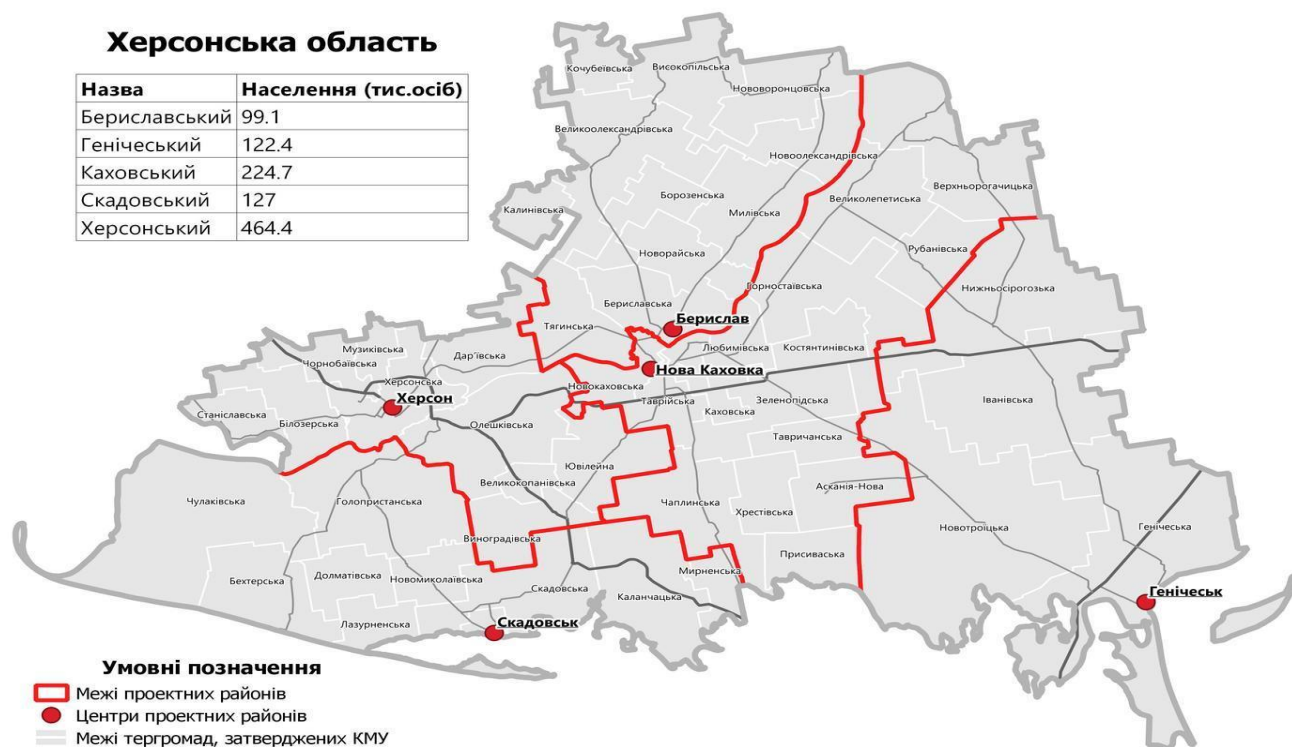
Дисертаційні дослідження

94. Безніцька Н.В. Формування показників родючості і продуктивності меліорованих ґрунтів в умовах регіональних змін клімату (на прикладі Херсонської області). Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата сільськогосподарських наук (доктора філософії) за спеціальністю 06.01.02 “Сільськогосподарські меліорації. ДВНЗ «Херсонський державний аграрний університет», Херсон, 2017. 230 с.

95. Дедуш О. Історіографія дослідження української національної ідентичності в кінці XX – на початку XXI ст.. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.05 етнологія. Київ : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАНУ, 2021. 215 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

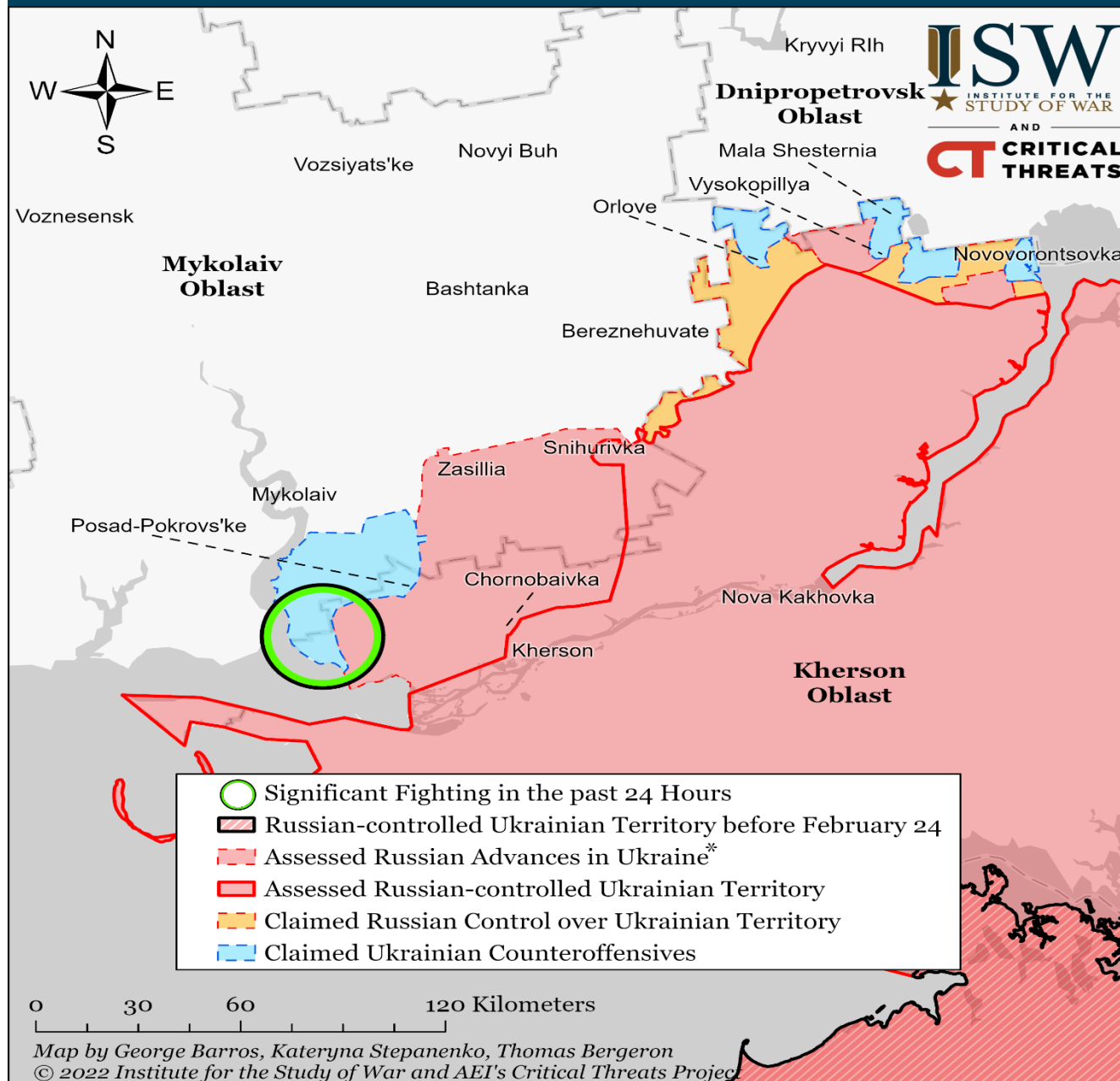
Адміністративна карта Херсонської області зразка 2020 р. URL:

<https://geomap.com.ua/uk-gr/511.html>

Вид Херсонської області з космосу. URL: <https://www.alamy.com/kherson-region-of-ukraine-grayscale-map-with-lakes-and-rivers-shape-presented-against-its-country-area-with-informative-overlays-3d-rendering-image364280892.htm>

Assessed Control of Terrain Around Kherson and Mykolaiv as of April 20, 2022, 3:00 PM ET

* Assessed Russian advances are areas where ISW assesses Russian forces have operated in or launched attacks against but do not control.

Note: We have updated our map in northern Kherson Oblast to recode area north of Nova Kakhovka as Russian-controlled territory based on observing new reports of Russian occupation activities in villages in these areas. Russian forces have controlled this area before April 20, but we have only just acquired sufficient evidence and clarity on Russian operations to reflect them accurately in the map of April 20.

Стан бої на Херсонському фронті 20 квітня 2022 р. ISW, 2022. URL:
<https://www.understandingwar.org/background/russian-offensive-campaign-assessment-april-20>

*Борець 24-ї омбп імені Короля Данила. Позивний «Майор», Літо 2022 р.
Правобережна Херсонщина. Приватний архів автора дипломної роботи.*

**Боєць 24 ОМБр ЗСУ. П. І. Б. – засекречено. Позивний «Майор»,
Східний, Запорізький, Херсонський фронт. На війні з березня 2022 р.
Інтерв'ю взято І. Кварценюком у червні 2024 р. Час та місце - засекречено.**

- **В дитинстві були думки стати військовим чи якось пов'язати своє життя з цим?**

Ні, ніколи такого не було. Взагалі про таке не задумувався.

- **Яка історія вашого позивного «Майор»?**

Це був наш такий прикол. На навчаннях якраз. ми якраз тоді вчили міни, розтяжки, був в нас комбат який довго розказував матеріал. Нам вже набридло його слухати та й я кажу: «Як можна до майора дослужитись...», а він зняв свій шеврон майора та приліпив мені.

- **Як для вас почалось 24 лютого 2022 р.?**

- Перед 24 лютого я приїхав з заробітків з Німеччини. Близьче до початку війни вже було зрозуміло, що вона почнеться, тому з сім'єю сіли, порадилися і вирішили, що треба залишатись в Україні та воювати. Вже самого 24 лютого принесли повістку додому. Тоді пішов в воєнкомат місцевий і до 8 квітня нас тримали на блокпостах та охороні важливих стратегічних об'єктів.

- **Яким чином відбувався розподіл по бригадах чи ви самі обрали свою?**

На початку квітня вже почали відправляти групами по певних бригадах. Перші 24 або 25 чоловік відправили в 24 ОМБр. Потім нас, не пам'ятаю скільки людей, відправили в ту ж бригаду.

- **Навчання було довгим чи ні? Яка була його якість? Чи навчали вас зарубіжні інструктори (НАТО і т.д.)?**

Підготовка була на протязі півтора місяця у Львівській обл. Якість підготовки була на хорошому рівні з досвідченими нашими та закордонними інструкторами.

- **Коли відбулась відправка вас та ваших побратимів у зону бойових дій? Як це було? На чому вас туди доставляли?**

Після навчання одразу відправили нас в гарячу точку – Вовчоярівка (Луганська обл.). Як до нас донесли це була 3-я лінія оборони.

- **Коли та за яких обставин відбувся ваш перший виїзд на пряму у зону бойового зіткнення (на «0»)?**

Вже за 5 днів після прибуття в Вовчоярівку «нуль» сам до нас дійшов, тобто з 3-ї лінії ми не рухаючись опинились на «нулі». Там ми і прийняли наш 1-й бій.

- **По пам'яті розкажіть про свій 1-й бій – емоції, події...**

В нашому першому ж бою пішов штурм зс рф при підтримці танків. (Усміхаючись) А щодо емоцій то вони різні. Спочатку страх, потім він проходить, потім знову страшно, потім забуваєш, що таке страх, піднімається адреналін

- **Який подальший був ваш бойовий шлях?**

Перший раз на «нулі» ми пробули 6 днів, хоча пізніше вже бувало по 18 і більше днів. Звичайно це все залежить від того, чи є можливість поміняти і чи є ким поміняти. Після нашого 1-го бою ми відступили, перевели дух і вночі вернулись назад. Тоді ж ми зробили засаду, куди попали зс рф. На ранок після засади біля 60 200-х було з їхньої сторони, 2 Тигри, 1 БТР. Це те, що нарахував наш дрон. Якщо не помиляюсь це був російський спецназ або чеченці. Після цього знову відійшли. Дальше нам дали 3 днів відпочинку і перекинули на Соледар, а точніше в с. Спирне. Там ми тримали оборону (село, до речі досі під нашим контролем, вже 2 роки як). Після Спирного нас вивели на ротацію та доукомплектацію на 2 тижні. Після відпочинку нас перевели на Запорізький напрямок, а після нього на Херсонський. На Херсонському напрямку ми були якраз в період відомого контрнаступу. Задача нашої бригади була, як кажуть москалі, «отвлекающий маневр». Тоді ми на себе відтягували основну силу ворога. Якраз тоді і найбільше ми були на «нулі» - 18 днів. Тоді ж ми і переправлялись через р. Інгулець. В нас тоді залишилась одна переправа, решта у всіх бригад вже були понтонні. От тоді було важко. Лише 18 км. треба було йти до позицій, точка евакуації була далеко.

В той момент наші зайшли та зачистили Херсон. Після цього я отримав проблеми з хребтом та мене відправили на лікування.

- **З якими бригадами стояли пліч-о-пліч?**

57-ма недалеко була, 128, 80-та ДШВ (Херсонський напрямок).

- **Чи достатньо було БК, дронів, підтримки техніки та артилерії?**

Відбувалась в чомусь нестача? Якщо так то в чому? Чи все підвозили вчасно (вода, їжа і т.д.)?

По мірі можливостей нам всього хватало, що було потрібно на той час. Так як ми піхота то підтримку відчували суттєву від артилерії, а прикривали нас в основному вертольоти. Підвіз БК, харчів і тд. відбувався переважно звичайними пікапами. Щодо дронів то в той час ми їх активно не використовували. Вже пізніше, коли нас перекинули на Запорізький напрямок ми почали вчитись ними користуватись (брали банку від Пепсі, наповнювали її глиною та вчились скидати), потім був створений окремий взвод в нашій роті. Самі вчились ними керувати, самі купляли запчастини до них. Сам я пробував літати, але там у нас були молодші хлопці які тим зайнялись.

- **Що скажете на рахунок зс рф? Їхнє екіпірування, зброя, використання артилерії, техніки, дронів та ін. суттєво переважало наше в кількості та якості чи навпаки?**

Росіяни тоді активно наступали, а їхня артилерія прирівнювалась по пострілах до нашої як 10:1. Техніка їхня працювала частіше – танки брали участь в штурмах, БТри та ін. Щодо дронів то вони постійно були в небі та спостерігали (Орлани та ін), але не було так багато як зараз frv-дронів, скидів, камікадзе та щось подібне. Також на Східному напрямку по нас активно працювали їхні снайпери. Спочатку ми не розуміли, що відбувається. Вже на Херсонському напрямку у нас була інша проблема – літаки (Су-шки).

- **Як ми знаємо, росіяни штурмують наші позиції тактикою м'ясних штурмів, кількість яких іноді перевищує 10 на добу, що ви скажете про це? Чи були ви свідком таких штурмів у вашу сторону, як це відбувалось та наскільки ефективною є така тактика?**

На Луганщині таких штурмів не було, а якщо і були то не часто. Переважно там воювала техніка та артилерія з використанням фосфору, касетних боєприпасів, Солнцепьоків. А в подальшому вже при нашому переміщенні на позиції на Херсонський напрямок там закидали м'ясними штурмами нас. Кожен їхній штурм м'ясний – вони закидали наші позиції малими групами. Людей вони не жаліють тому можуть собі дозволити таку тактику. В такі штурми вони закидали і свою «еліту» - десанників, але вже не пам'ятаю який полк.

- **Чи були проблеми з алкоголем чи наркотиками у вашій роті та росіян?**

У нас на «нулі» ніхто собі не дозволяв такого, щодо росіян не знаю. я з ними не пив (сміється). Звичайно були чутки що вони там під наркотою, що в стволах тримали шприци, але я особисто не бачив. Хоча якщо подивитись на їхні штурми то вони, на мою думку, під чимось йшли, це точно, тому що вони такі «безбашені» були коли на нас лізли.

- **Чи можете пригадати та розказати звичайний ваш день на «0»?**

За 3 дні вдавалось поспати години 4, часто доводилось бути без їди, води (якщо не було можливості підвезти). Воду набирали часто в ставках, калюжах, знезаражуючи таблетками. Обов'язково треба було поспати хоч в вільний час вдень, тому що вночі згову дозор, так як часто залазили ДРГ. У вільний час після того як поспав – заряджав магазини. Спочатку носив на собі 4, потім 8 магазинів набоїв, + гранатомет, + гранати, + БК в рюкзаку, + автомат, тобто біля 50 кг. Якби мали досвід то носили б менше, а так то ми мали ще тоді величезні, не штурмові рюкзаки, де було все – потрібне, і не потрібне (змінний одяг, форма, берци і тд.). Вже пізніше брали менші штурмові рюкзаки – вода, вологі серветки, енергетичні батончики, БК та й все.

- **Чи підтримуєте ви контакти зі своїми побратимами які знаходяться також на реабілітації та тими, хто воює на лінії фронту?**

До сьогодні підтримуємо контакти одні з одними, з тими хто і воює, і на реабілітації. Є можливість то і разом збираємось. Звичайно нас не багато лишилось

людей з тієї старої роти – 6 чи 8 людей, решта – хто загинув, хто поранений, хто звільнився зі служби, когось перевели.

- **Який був ваш найбільший страх?**

Зразу скажу – про смерть ти не думаєш. А от найстрашніше це потрапити в полон або отримати важке поранення. Про полон хлопці які воювали ще в АТО розказували що це один з найгірших варіантів.

- **Яким ви бачите закінчення війни та що порадите молодому поколінню?**

У нас 1 вихід – перемогти. А щодо молодих - тримати фізичну підготовку на високому рівні та готуватись до всього. Було б добре якби в школах відновили військову підготовку, навчали орієнтування на місцевості, стрільбі.

Херсонці зустрічають ЗСУ в день визволення міста від рашистів, 11 листопада 2022. URL: <https://kherson.archives.gov.ua/informaczijna-diyalnist/dokumentalni-vystavky-on-line/herson-cze-ukrayina-do-richnyczi-zvilnennya-mista-vid-rosijskyh-okupantiv/>

ПЛАЦДАРМИ НА ЛІВОМУ БЕРЕЗІ НА ПОЧАТКУ ОПЕРАЦІЇ ЖОВТЕНЬ 2023-ГО

ДАНІ: СПІВРОЗМОВНИКИ УП СЕРЕД БРИГАД МОРСЬКОЇ ПІХОТИ

УКРАЇНСЬКА ПРАВДА

Початкові плацдарми на лівому березі Херсонщини, на яких мали закріпитися Сили оборони у жовтні 2023. Українська Правда, 18 листопада 2024. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2024/11/18/7484985/>

План-конспект з предмета «Історія України»

Урок № 35

Дата 25.04.2024

11-Б клас

Тема: Збройна агресія Російської Федерації проти України

Мета:

навчальна:

- розглянути події окупації Російською Федерацією АР Крим; */інформаційно-логічна*
- охарактеризувати особливості Російської агресії на Сході України»; */ інформаційно-логічна, аксіологічна*
- аналізувати Мінські домовленості; */інформаційно-логічна, аксіологічна*

розвивальна:

- закріпити знання учнів, набуті під час вивчення навчального матеріалу (на основі письмових відповідей, виконання завдань на платформі «LearningApps») по темі: «Збройна агресія Російської Федерації проти України» */логічна, аксіологічна, просторова, хронологічна*
- розвивати хронологічну компетентність (на основі усних відповідей на знання та розуміння дат (хронології), повторення раніше засвоєних дат;) */хронологічна*
- формувати вміння характеризувати та порівнювати історичні постаті (Нормандська четвірка); */ аксіологічна*
- розвивати увагу, пам'ять, мислення, вміння висловлювати власну думку, аналізувати та робити висновки (за допомогою мозкового штурму); */логічна*
- розвивати вміння учнів правдиво і кваліфіковано аналізувати історичні події; */логічна*

виховна:

- виховувати почуття поваги до історії */ аксіологічна, хронологічна, особиста, просторова, логічна*
- виховувати мужність, хоробрість на користь держави (АТО); */громадянська, особиста, аксіологічна*

- виховувати повагу дітей до історичних пам'яток; /*громадянська, особиста*
- виховувати вміння працювати в колективі (командна робота під час завдань на уроці) /*комунікативна, логічна*
- виховувати естетичне і розумове бачення історії / *аксіологічна, особиста*
- формувати критичне мислення на основі роботи з документами / *логічна*
- формувати комунікативну компетентність шляхом усних відповідей / *комунікативна, логічна*

Тип уроку: комбінований

Обладнання: підручник «*Історія України*», 11 клас, В. Власов, С. Кульчицький – 2019, атлас «*Історія України*» 11 клас.

Основні дати:

- 20 лютого -14 березня 2014 р. - окупація Криму РФ;
- 14 квітня 2014 р. – поч. АТО;
- 13 червня 2014 р. - звільнення Маріуполя;
- 5 липня 2014 р. - звільнення Слов'янська, Краматорська, Костянтинівки;
- 5 вересня 2014 р. - підписання в Мінську представниками ОБСЄ, України та РФ угоди про тимчасове перемир'я у війні на Сх. України;
- 11 лютого 2015 р. - переговори «*нормандської четвірки*» в Мінську щодо деескалації збройного конфлікту на Сх. України ;
- початковий період (20 лютого – поч. квітня 2014 р.) - окупація РФ АР Крим. Дестабілізація обстановки у сх. та пд. обл. України;
- I період збройної агресії на Сх. України (поч. квітня - 5 вересня 2014 р.) - боротьба з «*гібридною агресією*» РФ. Звільнення силами АТО території Донецької та Луганської обл. від терористів. Відбиття вторгнення військ РФ;
- II період збройної агресії на Сх. України (5 вересня 2014 - 30 квітня 2018 р.) - локалізація конфлікту в окремих районах Донецької та Луганської обл.;
- III період збройної агресії на Сх. України (з 30 квітня 2018 р.) - проведення ООС.

Основні терміни: гібридна війна, агресія, анексія, санкції, АТО, ООС, зелені чоловічки, кіборги.

Основні історичні постаті: В. Янукович, О. Турчинов, П. Порошенко, В. Зеленський.

План уроку

1. Окупація Російською Федерацією АР Крим
2. Російська агресія на Сході України
3. Мінські домовленості

Хід уроку

Доза часу	Етап уроку	Навчально-виховна діяльність вчителя	Навчально-виховна діяльність учня	Примітки							
3 хв.	I. Організаційний	Взаємне привітання. Перевірка готовності учнів до уроку. Організація уваги учнів: побажання гарного настрою, цікавої роботи, нових знань та відкриттів.									
7 хв.	II. Перевірка домашнього завдання		Письмова робота Складіть речення, використавши поняття і терміни: економічна інтеграція, Євромайдан, Революція Гідності, Небесна Сотня, «Кривавий четвер», «Марш мільйона», «ленінопад». Усна відповідь Схарактеризуйте одним реченням історичних діячів відповідно до їхньої ролі в подіях кін. 2013 – поч. 2014 рр.: В. Кличко, А. Яценюк, О. Турчинов, П. Порошенко, В. Янукович.								
3 хв.	III. Мотиваційний етап	1. Вправа «Квадрат Блума». Розшифруйте слово. Поясніть його значення. <table><tr><td></td><td>1</td><td>2</td><td>3</td><td>4</td><td>5</td><td>6</td></tr></table>		1	2	3	4	5	6	Ключ: 11; 14; 43; 21; 44; 26; 62. Сенкан 1. Записати головне слово (іменник) 2. Дібрати до нього 2 прикметники 3. Дібрати до іменника 3 дієслова	логічна аксіологічна
	1	2	3	4	5	6					

		<table><tr><td>1</td><td>А</td><td>Б</td><td>В</td><td>Г</td><td>Ґ</td><td>Д</td></tr><tr><td>2</td><td>Е</td><td>Є</td><td>Ж</td><td>З</td><td>И</td><td>І</td></tr><tr><td>3</td><td>Ї</td><td>Й</td><td>К</td><td>Л</td><td>М</td><td>Н</td></tr><tr><td>4</td><td>О</td><td>П</td><td>Р</td><td>С</td><td>Т</td><td>У</td></tr><tr><td>5</td><td>Ф</td><td>Х</td><td>Ц</td><td>Ч</td><td>Ш</td><td>Щ</td></tr><tr><td>6</td><td>Ю</td><td>Я</td><td>Ь</td><td>—</td><td>—</td><td>—</td></tr></table> 2. Вправа «Сенкан». Складіть сенкан до слова-відгадки за алгоритмом.	1	А	Б	В	Г	Ґ	Д	2	Е	Є	Ж	З	И	І	3	Ї	Й	К	Л	М	Н	4	О	П	Р	С	Т	У	5	Ф	Х	Ц	Ч	Ш	Щ	6	Ю	Я	Ь	—	—	—	4. Скласти про головне слово речення з 4 слів 5. Записати іменник- «асоціацію	
1	А	Б	В	Г	Ґ	Д																																								
2	Е	Є	Ж	З	И	І																																								
3	Ї	Й	К	Л	М	Н																																								
4	О	П	Р	С	Т	У																																								
5	Ф	Х	Ц	Ч	Ш	Щ																																								
6	Ю	Я	Ь	—	—	—																																								
2 хв.	IV. Актуалізаційний етап		1. Яку епоху ми зараз вивчаємо? 2. Які характерні риси цієї епохи? 3. Які умови розвитку культури в даний період?	хронологічна логічна аксіологічна																																										
20 хв.	V. Етап вивчення нового матеріалу	1 Операція окупації Кримського півострова, 20 лютого /інформаційна, хронологічна Зелені чоловічки (РФ не визнавала їх своїми військовослужбовцями)./інформаційна Референдум щодо статусу Криму із заздальгідь передбачуваними результатами. Ці результати не визнали ні Україна, ні Європейський Союз, ні США. /інформаційна, аксіологічна Періодизація збройної агресії РФ проти України (періоди) З інтерв'ю О. Турчинова, виконувача обов'язків Президента України з 23	Яку територію хотіла утворити Росія на території України? Яким чином терористи намагалися захопити владу? Що таке гібридна війна? Робота в парах 1. Перед якими труднощами постала українська влада після повалення режиму Януковича? » 2. Чому українська армія мала такий низький рівень боєздатності?	Логічна логічна логічна логічна,																																										

	лютого по о 17 червня 2014 р.: <i>«Після падіння режиму Януковича попередня влада розсипалася, нова ще не сформувалася. Саме в цей час, чудово розуміючи, у якому важкому становищі перебуває Україна, Росія вдерлася в Крим... «Росія мала на меті загарбати стільки території, скільки зможе. Гаслом "Новоросії" та о 2 "русского міра", що його підняла російська пропаганда, намагалися виправдати агресію проти українського народу...</i> 2 Формування так званої Новоросії/інформаційна 7 квітня керовані російськими спецслужбами колаборанти проголосили створення «Донецької народної республіки» і «Харківської народної республіки». /інформаційна, хронологічна, аксіологічна 14 квітня 2014 р. виконувач обов'язків Президента України О. Турчинов увів у дію рішення РНБО, після чого розпочалася широкомасштабна антитерористична операція/інформаційна, аксіологічна, хронологічна 27 квітня було проголошено «Луганську народну республіку/інформаційна, хронологічна Підрозділи ВСУ та добровольчі батальйони опинилися в оточенні під	3. Які, на вашу думку, мотиви агресивної політики Росії щодо України після перемоги Революції Гідності? Робота в парах Як ви думаєте, чи пов'язані історичні події - розпад СРСР та збройна агресія РФ проти України, що розпочалася 2014 р.? 2. Які ще колишні радянські республіки, утверджуючи незалежність, наразилися на агресивну зовнішню політику РФ? Яку територію хотіла утворити Росія на території України? Яким чином терористи намагалися захопити владу? З яких плацдармів на Херсонщині, які були захоплені в 2014-му році готувалось повномасштабне вторгнення? Яка реакція української влади на події на Сході ? Коли було проголошено ЛНР? Чому АТО було замінено на ООС? Де сили АТО зазнали найбільших втрат? Хто такі кіборги?	аксіологічна логічна аксіологічна хронологічна логічна логічна інформаційна логічна, аксіологічна хронологічна логічна логічна логічна
--	--	---	--

	Іловайськом. Під Іловайськом сили АТО зазнали найбільших втрат за всю війну<i>/інформаційна</i> У 2018 р. стало зрозуміло, що АТО вийшла за межі свого призначення і набула чітко вираженого військово-оборонного характеру.<i>/інформаційна, аксіологічна</i> Волонтерський рух<i>/інформаційна</i> 242 дні (від 26 травня 2014 р. до 22 січня 2015 р.) тривала оборона Донецького аеропорту.. «Кіборги».<i>/інформаційна, хронологічна, аксіологічна</i> З Міністерства оборони України з аналізом бойових дій у районі Іловайська після вторгнення російських військ 24-29 серпня 2014 р.: «...Була досягнута домовленість керівництва сектора Б з представниками збройних сил РФ про вихід з технікою та зброєю... 3 Прагнучи забезпечити виконання Мінських угод, західні союзники України запровадили чергові санкції проти Російської Федерації, проте це не змінило ситуацію на Сході України 11 лютого 2015 р. у Мінському палаці незалежності зустрілися лідери Німеччини, Франції, Росії та України (формат «нормандської четвірки»)	Скільки днів тривала оборона Донецького аеропорту? Робота в парах 1. Чого прагне Російська Федерація, порушуючи усталені норми міжнародного права? 2. Які факти свідчать про те, що сучасній зовнішній політиці РФ притаманні риси, характерні для СРСР часів «холодної війни»? 3. Чому для України є важливим невизнання світом окупації Криму?	хронологічна логічна хронологічна аксіологічна
--	--	---	--

		Провідні держави світу сприйняли підсумки переговорів «нормандської четвірки» (Мінськ-2) з полегшенням. У заяві Білого дому зазначалося: <i>«Америка вітає угоду, досягнуту в Мінську. Вона є потенційно істотним кроком до мирного врегулювання конфлікту»</i>. Однак міністр закордонних справ ФРН Ф.-В. Штайнмаєр був менш оптимістичний і в день підписання документів сказав журналістам: <i>«Сьогоднішні домовленості не є всеосяжним рішенням або проривом»</i> https://www.youtube.com/watch?v=GV_XV5VVEa4 – відеоролик /інформаційна, хронологічна, аксіологічна, просторова	4. Що дає підстави не визнавати результати «референдуму», проведеного в Криму?	
5 хв.	VI. Систематизація знань		Проблемне запитання: Яке ваше ставлення до цієї тези? Російські ЗМІ активно поширюють ідею про те, що події в Україні 2013-2014рр., є державним переворотом, і саме вони спровокували дії РФ щодо анексії Криму та розв'язання війни на Донбасі (для захисту російськомовного населення)	логічна аксіологічна
3 хв.	VII. Висновки	Захоплення терористами влади. Окупація Криму, зелені чоловічки, референдум. На Херсонщині росіяни весною 2014 р. захоплюють кілька плацдармів – репетиція майбутньої повномасштабної війни і боїв на Херсонському фронті. Створення так званої Новоросії, створення АТО, феномен кіборгів. Мінські домовленості, нормандська		

		четвірка, реакція світу на події в Україні <i>/інформаційна, хронологічна, аксіологічна</i>		
1 хв.	VIII. Домашнє завдання	1. Опрацювати §27. 2. Вправа «Інтерв'юер»: учням пропонується записати короткі інтерв'ю у знайомих, друзів, родичів, які були учасниками АТО-ООС чи сучасної війни.		

Згенерований в чаті GPT малюнок-реконструкція подій по визволенню міста Херсон від російської окупації 11 листопада 2022 року, який учні аналізуватимуть на уроці історії України. Джерело – приватний архів автора.